

II. VİYANA KUŞATMASI VE AVRUPA'DAN DÖNÜŞ (1683-1703)

İçindekiler Tablosu

Giriş	2
A. Zirve'ye Hamle ve Viyana'nın Kuşatılması	2
1. Viyana'dan Dönüş	5
2. Viyana Kuşatmasının Siyasi Sonuçları: Osmanlı-Avrupa Savaşları	6
A. Osmanlı-Avusturya Savaşları	7
B. Osmanlı-Lehistan Savaşları	12
C. Osmanlı-Venedik Savaşları	12
D. Osmanlı-Rus Savaşları	14
B. Viyana Kuşatmasının Sosyal ve Ekonomik Sonuçları	16
C. Sonun Başlangıcı: Karlofça Antlaşması	18
Sonuç	22
Dipnotlar:	23
Kaynaklar:	29

Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK

Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye

II. VIYANA KUŞATMASI VE AVRUPA'DAN DÖNÜŞ (1683-1703)

Giriş

İkinci Viyana Seferi ve sonrasında gelen hezimet hem Osmanlı İmparatorluğu hem de Avrupa tarihinde bir dönüm noktasıdır. Tarihin bu dönüm noktasının en önemli olayı ise Osmanlılar tarafından Viyana'nın 154 yıl sonra, ikinci kez ve fetih amacıyla kuşatılmasıdır. Bernard Lewis'e göre bu tarihi olay, Mu'te Savaşı'ndan itibaren Hıristiyan ve İslam dünyasının mücadelelerinde en kritik noktayı teşkil etmektedir.¹ Avrupa'nın fethini İberya üzerinden gerçekleştirmeye çalışan Müslüman Araplara karşı, Türkler Avrupa kapılarını doğu yönünden zorlamaktaydılar. Ancak 1683 öncesi Osmanlıların Doğu Avrupa'da elde ettiği üstün başarılar, Pireneler'de Müslümanları durduran Avrupa'yı endişeye düşürmek için kâfiydi. Dolayısıyla Viyana önlerinde otağ kuran Türkleri geri çevirecek hamleyi yapmak Avrupa'nın kaderini tayin edecek kadar önemli bir başarı veya başarısızlık olacaktı. Bu anlamda 1683 yılı, Osmanlılar için zirveden dönüş ve sonun başlangıcı, Avrupalılar için ise tam tersine İstanbul'un ve Kuzey Afrika'nın Osmanlılar tarafından fethinden sonra karşı karşıya kaldıkları kuşatma çemberinin kırılması demektir. Başka bir deyişle, 1492'de başlayan keşiflerle Afrika'nın güneyinden İslam dünyasının arkasına sarkma amacındaki kıta Avrupası gözünü tekrar bu dünyanın kalbi olan, yeni başkent İstanbul'a çevirecektir.

Gerçekten de 1683 öncesi ve sonrasında gelişen olaylar, Viyana kuşatmasının bir Osmanlı- Avusturya (Habsburg) mücadelesi olarak görülmemesi gerektiğini açık ve kesin olarak ortaya koymuştur. Unutulmamalıdır ki, Viyana'yı Osmanlı ordularına karşı sadece Habsburg İmparatorluğu kuvvetleri savunmamıştır. Aynı şekilde Viyana önlerindeki Osmanlı ordusu da sadece Osmanlı ordularından meydana gelmiyordu. Viyana Osmanlılar için sadece bir yenilgi değil, klasik olarak gördükleri değer ve normların, en azından eskisi kadar, işe yaramadığı anlamına geliyordu. Ayrıca Rumeli'ye geçişlerinden itibaren küçük gördükleri gayrimüslimler (millet-i mahkume) karşısında bu ilk büyük geri çekilme idi.² Kısacası 1683 yılı, gerek Avrupa'nın gerekse de Osmanlılar için tarihin akışını değiştirmiştir. Bu bağlamda Viyana'da Osmanlı ordusunun bozgunu, Avrupa'nın savunmadan saldırıya geçişinin ilk aşaması ve tarihin doğudan batıya doğru gelişen olayların yazımı olmaktan çıkması anlamına gelmektedir.³ Bu nedenle Viyana kuşatmasının öncesi ve sonrası geniş bir cephe olayı olarak ele alınmalıdır. Nitekim başarısızlıkla sonuçlanan Viyana kuşatmasında Osmanlı ordularının geri çekilmesiyle başlayan ve 1699 yılında Karlofça Anlaşması ile son bulan savaşlar Osmanlı-Avusturya değil, Osmanlı-Avrupa Savaşları olarak adlandırılmaktadır. Gerçekten de, Lewis'in ifade ettiği gibi bu mücadeleler ancak "Kültürler Savaşı" olarak okunur ve değerlendirilirse tam anlamıyla idrak edilebilir. Bu yüzden Viyana önlerine Osmanlı ordusunun gelişinin hazırlıkları öncelikle değerlendirilmelidir.

A. Zirve'ye Hamle ve Viyana'nın Kuşatılması

Köprülü Mehmet Paşa'nın Vezir-i azam olması ile (1656) içeride huzuru ve güveni tazeleyen Osmanlı Padişahı IV. Mehmed, 1661 yılında Fazıl Ahmet Paşa'yı babasının yerine tayin ederek sadece iç huzur ve devlete güveni sürdürmeyi amaçlamamış, aynı zamanda Osmanlı fetih ve genişleme sürecinin tekrar başlamasını istemiştir. Nitekim Fazıl Ahmet Paşa'nın Vezir-i azam olduğu dönemde Osmanlı İmparatorluğu, iç huzuru tamamen tesis etmiş ve Avrupa'ya meydan okumayı ciddi bir siyaset olarak aldığını gösteren faaliyetlerde bulunmuştu. Uyvar'da Osmanlı ordularının elde ettiği zaferin ardından, Girit'in 24 yıl süren bir savaştan sonra fethi ise Avrupa'nın Osmanlı tehdidini algılaması için ciddi

II. VIYANA KUŞATMASI VE AVRUPA'DAN DÖNÜŞ (1683-1703)

bir sinyaldi. Gerçekten de bu dönemde gerçekleştirilen fetihler sayesinde Osmanlı toprakları en geniş sınırlarına ulaşmıştı. Avrupa'nın en güçlü devleti yine Osmanlı idi. İşte bu nedendir ki, 1664'te 20 yıllık olarak imzalanan Vasvar Barışının uzamama ihtimali Avusturya'yı tedirgin etmekteydi. Doğrusu Avusturya'yı ve tabii ki Avrupa'yı endişelendiren sadece Osmanlı ordularının Girit'te veya Uyvar kalesi önlerinde kazandığı zafer ve moral değil, aynı zamanda Vezir-i azam olarak devletin başında 1676'dan beri Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın bulunması ve de yıllardır iç çekişmeler içinde debelenen Osmanlıların tekrar istikrarı yakalamasıydı. Bu durum Osmanlı'nın gözünü tekrar batıya çevirmesini doğuran bir gelişmeydi. Üstelik Osmanlı İmparatorluğu'nun başında bulunan Köprülü Mustafa Paşa'nın yetiştirmesi ve damadı olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, günümüzün moda deyimıyla tam bir şahindi. Bunu icraatlarıyla da belli etmekteydi: kendisinden önce başlayan Ukrayna üzerinde hakimiyet kurma mücadelesini Rusya'ya karşı başarıyla sürdürerek Podolya ve Ukrayna'yı Osmanlı hakimiyetine sokmayı başarmış, uzaklık ve lojistik güçlüklerle rağmen Rusya'yı Çehrin Seferi'yle⁴ (1678) anlaşma yapmak mecburiyetinde bırakmıştı (1681).⁵ Uzun zamandır Venedik tehdidi altında olan ve Girit'in fethiyle Akdeniz cephesinde tekrar hakimiyet kuran Osmanlı donanması Venedikliler ve Fransızlarla girdiği mücadeleyi zaferle sonuçlandırmıştı.⁶

Kazanılan bu başarılar mezhep savaşları ile meşgul Avrupalıları Osmanlı İmparatorluğu ile iyi geçinmeye zorluyordu ki, ticari anlaşmalar yapma gayretleri bunun en önemli göstergesiydi. Doğrusu, Osmanlı ile çatışmanın kendi çıkarlarına olmadığını bütün Avrupa yavaş yavaş anlamış görünmekteydi. İşte bu durum, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı yeni bir fetih ve genişleme dönemini başlatmak konusunda yüreklendirdi. Dönemin kaynaklarında nakledilen rivayetlere göre, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Osmanlı Devleti'ni Kanuni Dönemi'ndeki gibi azametli bir hale getirmenin mümkün olduğuna kesin olarak inanmaktaydı.⁷ Bu hedefini gerçekleştirmek için Kanuni'nin 154 yıl önce yarım bıraktığı işi tamamlamayı düşünüyordu. Ancak bunun için koşulların oluşması, tabiri caizse bahanelerin bulunmasına ihtiyaç vardı. Osmanlı Habsburg (Avusturya) savaşlarında ateşleyici olma özelliğini yıllardır koruyan, fakat Fazıl Mustafa Paşa'nın vezirliği sırasında gerekli desteği alamayan

Orta Macaristan Protestan önderlerinden Emerik (İmre) Tökeli'nin başvurusu, ona emellerini gerçekleştirme yolunda beklediği fırsatı vermişti.

Koyu bir Katolik olan Avusturya İmparatoru Leopold'un baskı ve zulmünden dolayı isyana yönelen Orta Macar Protestanları genç ve cesur önderleri Tökeli İmre'nin başkanlığında harekete geçerler.⁸ Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın bu isyana el altından destek verdiği anlaşılmaktadır.⁹ Çünkü 20 yıl üzerinden imzalanan Vasvar Barışının süresi henüz dolmamıştır ve hukuken Osmanlıların bu anlaşma koşullarını ihlal etmeleri doğru değildir. Ancak Dimitri Kantemir'in kaydettiğine göre "bir zamanlar Roma İmparatorluğu'na bağımlı bulunan öteki ulusları da Osmanlı yönetimine katmak, Hıristiyanları Müslüman yapmak, imparatorluğun sınırlarını genişletmek ve kendisine boyun eğenleri korumak"¹⁰ için yemin eden Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, bütün savaş aleyhtarlarına cephe alır. Sultan¹¹ ve Valide başta olmak üzere savaşa karşı çıkanlara Tökeli İmre'nin başvurusunu dayanak gösterir. İmre'yi temsilen İstanbul'a gelen elçileri el üstünde tutar, hatta onlara umduklarının ötesinde destek verir: İmre Tökeli'yi Orta Macar kralı ilan ederek berat ve ahidname gönderir.¹²

Bu gelişmeleri endişe ile takip eden Leopold ise Osmanlı ile barış sürecini uzatmak amacıyla İstanbul'daki savaş aleyhtarlarının yardımlarına başvurur. Öte yandan Macarları

II. VİYANA KUŞATMASI VE AVRUPA'DAN DÖNÜŞ (1683-1703)

tekrar kazanmak için onlara özgürlük, adil vergi ve mezhep serbestliği tanır.¹³ Sultan IV. Mehmed'i seferden vazgeçmeye ikna etmesi için güvenilir adamlarından Comte Albert de Caprara'yı da elçi olarak İstanbul'a gönderir. Bu elçinin amacı, gerekirse tavizler de vererek, Vasvar Barış anlaşmasının süresini 20 yıla kadar uzatmaktır.¹⁴ Elçi bu amaçla savaş aleyhtarlarının da desteklerini alarak, padişahı Avusturya'nın barışın bozulmasına sebep olabilecek herhangi bir hareketinin olmadığını ispatlamaya çalışır. Başlayan sefer hazırlıkları iptal edilirse masrafları ödemeye hazır olduklarını, tazminat olarak Yanık Kale'yi terk edebileceklerini bildirir. Buna karşılık Vezir-i azam Avusturya'dan Macarlara mezhep serbestliği verilmesini, yıllık beş yüz bin flori vergi ödenmesini, bazı sınır kalelerinin yıkılmasını ve bazılarının da İmre Tökeli'ye teslimi gibi yerine getirilmesi mümkün olmayan isteklerde bulunur.¹⁵ Hatta rivayetlere göre, Şeyhülislam Ali Efendi'den cihat için koşulların oluşmadığına dair bir fetva alarak sultana arz eder.¹⁶ Buna karşılık, Silahtar'a göre Vezir-i azam seferi gerçekleştirmek için sınır kasabalarından sahte şikayet mektupları getirterek padişaha arz etmiş, yeniçerileri de kıskırtmıştır.¹⁷ Ancak yukarıda da işaret ettiğimiz gibi padişahın savaş aleyhtarı olduğu doğru değildir.¹⁸

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Varat Beylerbeyi Hasan Paşa'yı serasker tayin etti ve İmre Tökeli'ye yardıma gönderdi. Osmanlıların bu yardımının barışı bozacak boyutlarda olduğu açıktır, çünkü Temeşvar ve Segedin'de konuşlandırılmış Osmanlı askerlerinden başka, bu yardımcı kuvvetlere "Erdel kralı Apafi Mihail Erdel askeriyle ve Eflak ve Boğdan voyvodalarından"¹⁹ da kuvvet verilmiştir. Raşid tarihindeki kayıtlara göre, bu kuvvetler sınırı geçerek "hilâf-ı sulh u salâh" yani anlaşmalara aykırı olarak yapılan Sirmin kalesini yıktılar. Sınır boyunda bulunan birkaç tane Avusturya Kalesi'ni daha alarak İmre Tökeli'ye teslim ettiler.²⁰ Bu sefer sırasında Erdel kralı ile Kurus kralı unvanı verilen İmre Tökeli'nin arasındaki anlaşmazlıklar elde edilen başarılarla yetinilmesine neden oldu. Ancak Avusturya Osmanlı yardımcı kuvvetlerinin dönüşünden sonra bu kaleleri tekrar elde etti. Bu gelişme üzerine Vezir-i azam Orta Macar halkını kurtarmak için Budin Beylerbeyi İbrahim Paşa'yı Orta Macaristan seferine gönderdi. Böylece iki taraf arasındaki barış şartları da ortadan kalkmış oluyordu. Artık hukuken de savaşın başlaması için bir neden kalmamıştı ki, Merzifonlu Ağustos 1682 yılında "at kuyruğu"nun sarayın önüne dikilmesini emretti.²¹

Bu sefer ilanı bütün Avrupa'yı harekete geçirdi. Yüzyılın büyük bir kısmını "30 yıl savaşları" olarak bilinen mezhep savaşları ile geçiren Avrupa ülkeleri, Leopold'un yardım çığlıklarına karşılık vermekte gecikmediler. Podolya'yı birkaç yıl önce Avusturya'ya terk etmek zorunda kalan Polonya, Avusturya ile anlaşmazlıkları süren Venedik, daha iki yıl önce İmparator I. Leopold'u yetersiz bularak "yeni bir İmparator"²² seçilmesini elzem gören Alman Prensleri derhal yardım hazırlıklarına giriştiler. Katolikliğin hamisi olması nedeniyle Avusturya ile kader birliği olan Papalık, Avusturya'ya yönelik bir Osmanlı seferini bütün Hıristiyan dünyasına yapılmış bir cihat sayarak Avrupa güçlerini birleşmeye çağırdı ve teşvik etti. Papalık ayrıca İmparator Leopold'a önemli miktarda para yardımında bulundu. En şaşırtıcı olan ise, 1681 yılında Strasbourg'u alarak Avusturya'ya önemli bir darbe vurmuş olan Fransa'nın bu sırada takındığı tutumdur.

Avrupa siyasetinde Habsburg İmparatorluğu'nun yegane rakibi olan Fransa, kutsal ittifak hazırlıkları sırasında çekimser kalarak Osmanlı tehdidi karşısında Avusturya'nın zor durumundan yararlanmayı düşünmedi. Halbuki aynı Fransa, Orta Macar halkının isyanını maddi ve manevi olarak desteklemekteydi. Üstelik Hollanda yüzünden Avusturya ile mücadele halindeydi.²³ Bildirici'ye göre Fransa aslında "Katolik mezhebine ihanet ve I. Leopold'un zor durumundan istifa etmiş görünmemek" için bu tutumu takınmıştı.²⁴ Aslında

II. VIYANA KUŞATMASI VE AVRUPA'DAN DÖNÜŞ (1683-1703)

Avrupa devletlerinin bu tutumlarının mantıklı bir nedeni vardır. Avrupa'da Viyana, Hıristiyan dünyasının kalesi olarak kabul edilmekteydi.²⁵ Fransa da dahil hiçbir devlet bu kalenin düşmesine kayıtsız kalamazdı.²⁶ Her ne kadar Alman prensleri İmparator I. Leopold ile çekişme içinde olsalar da Avusturya'dan güçlü bir devletin Orta Avrupa'da egemen olmasını istemezlerdi. Bu durumda Fransa güdümüne girmeleri kaçınılmaz olurdu. Halbuki bu prensler bağımsızlıklarını zayıf bir imparatorun (kralın) varlığına borçluydular. O halde Avrupa'nın Viyana'yı top yekun savunması şaşılacak bir durum değildir. Asıl sorgulanması gereken Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Viyana üzerine gitme kararıdır. Çünkü olası bir fetih sonrası burasının elde tutulması olanaksız görünmektedir. Düşen Viyana'nın ardından Osmanlının dostu gibi görünen Fransa ile karşı karşıya kalınacağı ayrı bir vakaydı.²⁷ Kısaca bu sefer stratejik bakımdan iyi değerlendirilmiş bir hareket değildir.

1. Viyana'dan Dönüş

1683 Nisan'ında son bir yıldır beklenen sefer Padişah ve veziri Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Edirne'den yola çıkması ile başladı.²⁸ Belgrat'a varıldığında IV. Mehmed ordunun sevk ve idaresini vezirine bırakarak av amacıyla ayrıldı. Eyalet askerlerinin katılımıyla 200 bin kişiyi²⁹ aşan Osmanlı ordusu, muhteris bir kişiliğe sahip olan vezirin, bazı komutanların muhalefetine rağmen verdiği anlaşılan bir kararla doğrudan Viyana üzerine yürüdü. Aslında bu çok cesur bir karardı. Çünkü, Yanık Kale, Komran gibi önemli Avusturya kaleleri alınmadan Viyana üzerine yürümesi büyük bir risk alınması demektir. Bu şekilde Osmanlı ordusu arkasında düşman kalesi bırakıyordu. Ancak, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Avusturya'nın Batı Avrupa ülkelerinden alacağı büyük mali ve askeri yardımları almadan işini bitirmek amacındaydı. Bu yüzden hızlı hareket ederek bir an önce Viyana'yı kuşatmayı daha uygun bir strateji olarak gördü. Osmanlı ordusunun hızla üzerine geldiğini haber alan I. Leopold başkentini terk ederek, Polonya, Saksonya ve Bavyera'dan gelecek yardım kuvvetlerini beklemeye başlamıştı. Yardımlar gecikmedi ve bütün Avrupa ve hatta dağınık Alman prensleri I. Leopold'un yardımına koşarak Viyana'da güçlü bir savunma hattı kurdular.

Öte yandan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın işleri planlandığı gibi gitmeyecektir. Viyana dört taraftan kuşatılamayacak kadar büyüktü ve bu nedenle sürekli dışarıdan destek alabilmekteydi. Tuna Nehri ve adalarındaki palankalar (küçük kaleler) ayrı ayrı ele geçirilmek zorunda olup ve bunun için birçok köprü'nün inşa edilmesi gerekmektedir.³⁰ Üstelik kuşatma günlüklerindeki³¹ kayıtlara göre Osmanlı ordusunun çok önemli lojistik ve iç güvenlik sorunları bulunmaktadır. Bunlar birkaç maddede toplanabilir.

- Orduda ganimet hırsı ile hareket edenler çoğunluktadır. Kırım hanı Murad Giray da dahil olmak üzere bunlar elde ettikleri ganimeti cephe gerisine taşımayı asıl görev olarak almakta, bazen bu işe kuvvetlerinin yarısını bile ayırmaktadırlar.
- Osmanlı askerleri Viyana'nın konumu sebebiyle değişik kale ve palankaları ele geçirmek ve güvenliğe almak zorunda olduklarından güçlerini bir noktada toplayamamışlardı. Halbuki, rakipler tek bir merkez etrafında savunma yapmak ve saldırıya geçmek suretiyle Osmanlı ordularını sayıca aşmaktaydılar.
- Osmanlıların ateş gücü çok azdı.³² Düşman top ve gülle bakımından üstündü. Toplarının menzili de daha uzundu. Halbuki Osmanlı topları sefer yolunun uzaklığı sebebiyle hafif toplardan seçilmişti.
- Osmanlı ordusunda zahire kıtlığı baş göstermişti. Fındıklı Ahmet Ağanın günlüğündeki bir kayda göre "meydan muharebesinde süvarileri taşıyacak olan

II. VIYANA KUŞATMASI VE AVRUPA'DAN DÖNÜŞ (1683-1703)

atlara iki aydan beri yem verilmemişti ve atlar zayıflamıştı.”³³ Topları çekecek öküzler ise hem yetersiz hem de yemsiz idi.³⁴

Bütün bu eksiklere karşın, bütün tarihçilerin üzerinde birleştikleri ve kuşatmanın kaderini değiştirdiğine inandıkları olay ise Jean Sobieski'nin Bavyera ve Saksonya kuvvetleriyle birleşerek Viyana kalesine yardıma gelmesidir. Polonya kuvvetlerinin Kırım tatarları tarafından tutulması yönünde bir strateji belirleyen Vezir-i azam, iddialara göre yardıma gelen kuvvetlerin büyüklüğü konusunda yapılan uyarılara rağmen, Sobieski'yi küçümsemiş ve gerekli önlemleri almamıştır.³⁵ Tam tersine, düşmesi an meselesi olan Viyana Kalesi'ne hücumları şiddetlendirmiş ve kalenin düşmesinden sonra Sobieski üzerine gitme kararı almıştır. Nihayet kuşatmanın 60. günü, beklenen de daha erken bir tarihte, Viyana kapılarında görünen Polonya kralı ve askerleri iki ateş arasında kalan Osmanlı ordusunu perişan etmiştir. Türk ordusu savaş meydanında çok miktarda top, cephane ve hazine, aynı zamanda da çok sayıda esir bırakmıştır.³⁶ Bunun üzerine Vezir-i azam en az kayıpla ordusunu Budin'e kadar geri çekmeyi başarmış ve burada yenilgiye sebep olanları idam etmiştir.

Öte yandan o sıralarda Belgrat'a kadar gelmiş olan IV. Mehmed, bozgun haberi üzerine derhal Edirne'ye dönmüştü. Başlangıçta güvenini yitirmediği Merzifonluyu korumayı sürdürdü ise de, annesinin vefatından sonra,³⁷ saray ağalarının etkisiyle idamına hükmetti.³⁸ Böylece, pek çok tarihçiye göre, hezimetin sonuçlarını bertaraf edebilecek tek kişiyi de ortadan kaldırmış oldu.

Viyana bozgunu ve ertesinde Estergon gibi bazı önemli kalelerin Avusturya'nın eline geçmesi üzerine gelen felaketlerden bazı Osmanlı tarihçileri Vezir-i azam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve Polonya kralına engel olmayan Kırım Hanını suçlarlar. Bu dönem olaylarının en tanınmış tarihçisi Silahtar Fındıklılı Mehmet Ağa'ya göre vezirin kibirli, ihtiraslı ve meşveret yaptığı tecrübeli komutanların tavsiyelerini kulak ardı etmesi yenilginin asıl sebebidir. Ona göre bir diğer önemli sebep Kırım Hanının ve Budin Beylerbeyi İbrahim Paşa'nın ihanetidir. Kırım Hanı Murad Giray, kendisine Vezir-i azam tarafından hakaret edildiği ve aşağılandığı gerekçesiyle Tuna üzerinde bulunan Alexander köprüsünü iyi korumamış ve bilerek Polonya kuvvetlerinin geçmesine seyirci kalmıştır.³⁹ Budin Beylerbeyi İbrahim Paşa da sağ kanadı toparlayamayıp, Yanıkkale üzerine gitmek amacıyla geri çekilme kararı verince Osmanlı ordusu bozguna uğramıştır.⁴⁰

Bütün bu değerlendirmeler göstermektedir ki yenilginin birçok nedeni vardır ve bunlar kişilerin yaptıkları hatalarla sınırlı değildir. Esas olan Osmanlıların Viyana'nın Avrupa için askeri ve moral açıdan önemini kavrayamamaları, ateşli silahlar konusundaki gelişmeleri takip edememeleri ve sefer organizasyonunu eskisi kadar iyi işletememeleridir. Bu yenilgi Avrupa-Osmanlı ilişkilerinde yeni bir dönem açmıştır.

2. Viyana Kuşatmasının Siyasi Sonuçları: Osmanlı-Avrupa Savaşları

Yukarıda belirttiğimiz gibi Viyana kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın en az kayıpla ordusunu Budin'e kadar çekmişti. Bir aya yakın burada kaldıktan sonra da Belgrat'a döndü. Fakat Avusturya ordularının takipte olduğu, Komaran, Ciğerdelen ve Estergon kaleleri üzerine saldırı haberleri karargaha ulaştı.⁴¹ Merzifonlu Kara Mustafa Paşa soğukkanlılıkla tedbirler almasına ve ordularını sevk etmesine rağmen bu kalelerin düşmesine engel olunamadı. Bu esnada Ciğerdelen kalesine sevk edilen, fakat ordusunun azlığını öne sürerek gitmeyen Kırım Hanı görevden

II. VIYANA KUŞATMASI VE AVRUPA'DAN DÖNÜŞ (1683-1703)

alındı ve yerine Kırım Giray'ın oğlu II. Hacı Giray Han tayin edildi (Kasım 1683).⁴² Avusturya orduları buradan Budin'e yöneldiler. Bütün bu yenilgiler üzerine muhalifleri IV. Mehmed'i, Vezir-i azamın görevden alınması gerektiğine ikna ettiler. O da çok geçmeden idam fermanını gönderdi ve Paşa Belgrat'ta idam edildi.⁴³ Yerine Kara İbrahim Paşa Vezir-i azam tayin edildi. Ancak o, bizzat sefere gitmeyerek yerine Avusturya cephesine Bekri Mustafa Paşa'yı ve Leh cephesine de Sarı Süleyman Paşa'yı serdar olarak gönderdi. Bu tayinlerle, Osmanlı ordularının cephe hareketlerinde önemli bir değişiklik meydana geliyor ve dört cephede farklı düşmana karşı yapılan mücadeleler serdarlar aracılığıyla sürdürülüyordu.

Viyana Kuşatması sonrasında "Osmanlı'yı Avrupa'dan atmak" çağı geldiğine kanaat getiren Papanın teşvikleriyle bir Avrupa-Hıristiyan Birliği oluşturuldu. O tarihe kadar böyle bir sevinci yaşamayan Avrupalılar, zaferlerini birlik ve beraberliklerine bağladılar. Papanın Osmanlılara karşı barıştırdığı Leh kralı ve Avusturya İmparatoru'na, 1684 yılında Venedik üçüncü ortak olarak katıldı. Yüzyılın sonlarında, savaşın bitmesine yakın da Rusya bu birliğe girdi ve bu devletler aralarındaki anlaşmazlıkları bir kenara bırakarak birbirini ardından Osmanlı topraklarına top yekun bir savaş başlattılar. Viyana bozgunundan sonra 1699 yılına kadar dört cephede süren bu savaşlar Osmanlı'nın Avrupa'daki yenilmez imajını tamamen sildi. Şimdi bu savaşlarla ilgili gelişmeleri değerlendirelim.

A. Osmanlı-Avusturya Savaşları

Osmanlı İmparatorluğu aleyhine Avrupa'da kurulan kutsal birliğin en önemli silahı ve oyuncusu şüphesiz Avusturya idi. Osmanlı ordularını takip ederek ilk etapta Estergon, Komaran, Ciğerdelen ve Vişegrad gibi pek çok önemli kaleyi ele geçirmeyi başaran I. Leopold'un damadı Maximilian komutasındaki Avusturya orduları, Budin'de Osmanlılar tarafından durdurulmuştu.⁴⁴ Ancak ertesi yıllarda bunaltan sıklıkla Avusturya orduları ileri hareketlerine devam ettiler ve Osmanlı Avrupa savaşlarında en önemli cepheyi açtılar. Osmanlılar da ağırlığı Avusturya cephesinde toplamak zorunda kaldılar. Ne var ki, sık sık yapılan komutan değişiklikleri yüzünden orduda düzen bozuldu ve 1685 yılından itibaren Osmanlılar savaşın en felaketli yıllarını yaşamaya başladılar.

Osmanlılara karşı Yukarı Macaristan, Hırvatistan ve İstirya olmak üzere üç farklı cepheden saldırıya geçen Avusturya kuvvetleri, 1685 yılında Türkler için stratejik olması yanında moral değeri olan Uyvar kalesini kuşattılar. Hazırlıksız ve tecrübesiz Osmanlı kuvvetleri kırk günün sonunda kalenin düşmesine engel olamadılar. Diğer cephelerde de başarısızlıklar ardı ardına gelince 1686 Baharında tekrar Vezir-i azamın sefere çıkmasına karar verildi.

1686 Mart ayında bu fermanın gereğini yerine getirmek ve cephede yaşanan sıkıntıları gidermek için Sarı Süleyman Paşa Vezir-i azam ve Serdar-ı Ekrem unvanıyla sefere çıktı. Ne var ki, Belgrat'a ulaştığında 145 senedir Osmanlı hakimiyetinde buluna Budin'in Lotheringen komutasında bir ortak Macar, Hırvat, Alman kuvveti tarafından ele geçirildiği haberini aldı. Son Budin valisi Abdi Paşa da kahramanca savaşarak şehit düştü.⁴⁵ Bu şehir kuşkusuz Macaristan'ın anahtarı idi ve düşmesiyle birlikte Osmanlılar çok zor durumda kaldılar. Avusturya ve müttefikleri Budin üzerinden hareket ederek kolaylıkla ve art arda Segedin, Şementorna, Peçuy, Kapoşvar ve Şiklos gibi stratejik kaleleri aldılar. Osmanlı ordusunun kışlamak üzere Belgrat'a dönmesinden de yararlanarak bazı Erdel kalelerini işgal ettiler.

II. VIYANA KUŞATMASI VE AVRUPA'DAN DÖNÜŞ (1683-1703)

Ertesi yıl da Osmanlıların kayıpları devam etti. Vezir-i âzâmın komutasındaki Osmanlı kuvvetleri Ösek Kalesi yakınlarında bir düşman kuvvetlerini yenmeyi başardılarsa da Mohaç'ta yapılan bir savaşta kendilerinden daha iyi donanımlı düşman karşısında tutunamayarak ağır bir yenilgi aldılar. Osmanlı ordusu defterhane ve ordu hazinesini savaş alanında bırakarak Peter Varadin'e çekildi. Yeğen Osman Paşa'nın kapıkulu askerlerini Vezir-i âzam aleyhine kıskırtmasıyla patlak veren isyan nedeniyle ordu Belgrat'a döndü.⁴⁶ İsyancılar bunun üzerine daha da cesaret kazanıp, aralarında Köprülü'nün damadı Vezir Siyavüş Paşa'yı Vezir-i âzam ilan edip, padişahı tahtından indirmek amacıyla İstanbul'a yöneldiler. Cephenin boş kalmasından yararlanan Avusturya kuvvetleri de Ösek, Varadin, Sirem ve Belgrat yakınlarında bazı kaleleri ele geçirdi.

İsyanın büyümesi ve Padişahın tahttan indirilmesiyle⁴⁷ ortaya çıkan karışıklıktan yararlanmak amacındaki Avrupalı devletler boş durmadılar. 1688 yılı baharından itibaren başta Avusturya, Venedik ve Rusya olmak üzere her biri kendi cephelerinden harekete geçtiler. Tecrübeli komutanlardan ve iyi bir geri hizmetinden yoksun olan Osmanlı ordusu karşısında Avusturya'nın ilerleyişleri artık daha kolay ve hızlı oluyor, önemli Osmanlı kaleleri birbiri peşi sıra düşüyordu. Önce İstanbul'daki karışıklıklar sebebiyle lojistik destek alamayan ve kalenin etrafındaki köylerin Avusturya tarafından boşaltılması yüzünden tecrit olan Eğri kalesi⁴⁸ muhafızları teslim olmak zorunda kalmışlardır. Daha sonra da Lipve kalesi kaybedilmiştir.⁴⁹

Avusturya'nın bu ilerleyişine rağmen eşkıyalıktan yükselme Yeğen Osman Paşa'nın beceriksizliği yüzünden ciddi bir direniş ve savunma hattı kurulamamıştır. Bu uygun ortamı değerlendiren Avusturya meşhur Sava nehrini de geçerek Belgrat şehrine dayanmakta gecikmemiştir. Zamanında asker yollanamaması sebebiyle 8 Eylül 1688'de Belgrat şehri de düşman eline geçmiştir. Bu yenilgilerle Osmanlı İmparatorluğu siyasi, sosyal ve iktisadi bir buhran dönemine girdi. Bu yüzden barış yollarını araması için Zülfikâr Efendi adlı elçisini Viyana'ya gönderdi, fakat burada dört yıl göz altında tutulan elçinin faaliyetlerinden bir sonuç çıkmadı.⁵⁰

Cepheden gelen kötü haberler ve Belgrat şehrinde Müslüman halkın kötü muamele görmesi herkesi çok üzmüş, Padişah da sağlığının el vermemesine rağmen askeri teşvik için askerinin başında sefere çıkmaya karar vermişti.⁵¹ Bunda Zülfikâr Efendi'nin elçiliği sırasında yaptığı ve dönüşünde padişaha sunduğu raporun da rolü olsa gerektir. Burada Zülfikâr Efendi Avusturya'nın savaşı çok zor koşullar altında sürdürdüğünü, ekonomik bakımdan güç durumda olduğunu ve Fransa'nın tehdidi altında bulunduğu kaydetmiştir.⁵²

Bu arada II. Süleyman Lüleburgaz'da iken müttefik Tökeli İmre'den gelen bir mektup, Belgrad Müslümanlarının Tuna yoluyla çekilirken Avusturya ordusu tarafından esir alınıp, çok kötü bir muameleye tabi olduğunu anlatmakta ve bunların kendisi tarafından kurtarıldığını bildirmekteydi. Yine kaynaklar Tökeli'nin Gladova ve Orsova kalelerini geri almayı başardığını kaydetmektedir.⁵³ Bu sırada başka iyi haberler de otağ-ı hümayuna gelmişti. Vişegrad'ı kuşatan 12.000 kişilik Avusturya kuvveti, bozguna uğratılmış, Avusturya'nın İrşova'da yaptığı yığınak ele geçirilmiş, Temaşvar yolu açılmıştır. Eflâk ile Avusturya'nın irtibatı da kesilerek bazı Tuna kaleleri alınmıştır. İşler iyiye gidiyor diye düşünüldüğü sırada Recep Paşa'nın asker üzerinde otorite kuramaması, kritik kararlar alamaması ve askerinin disiplinsiz hareketleri Belgrat'ın ve Niş'in aniden düşman eline geçmesiyle sonuçlanmıştı. Bu gelişme iyimserliği tekrar karamsarlığa dönüştürmüştü. Şimdi durum daha nazikti, çünkü Sofya'ya kadar bütün Osmanlı toprakları Avusturya'nın tehdit alanı içerisine girmiş, Sırpların düşmana yardımları ile dengeler aleyhte değişmişti.

II. VİYANA KUŞATMASI VE AVRUPA'DAN DÖNÜŞ (1683-1703)

Kişisel beceriksizler, devlet adamları arasındaki çekişmeler yüzünden sadece birkaç yıl içerisinde koskoca Macaristan⁵⁴ ve Sırbistan'ın düşmana terk edilmesi, hatta Bulgaristanın da tehdit altında kalması padişahı iyice üzüntüye boğmuştu. Bu gelişme üzerine yapacağı pek bir şey kalmayan ve sağlığı da iyice bozulan padişah, Sofya üzerinden Edirne'ye dönmek zorunda kalmıştı.⁵⁵ Üstelik olaylardan ders almayan Vezir-i azam Bekri Mustafa Paşa, kendisini kurtarmak için Recep Paşa'yı idam ettirerek durumu daha da kötüleştirmiş, ama bu yaptıkları onun görevden alınmasıyla sonuçlanmıştır.

Ekim 1689 yılında padişah iyi bir tercih yaparak Fazıl Mustafa Paşa'yı vezir-i âzam tayin etti. Bu atama adeta savaşın ve hatta ülkenin kaderini değiştirdi. Savaşlar nedeniyle konulan düzensiz vergiler yüzünden işgalcilerle birlikte hareket eden reayayı tekrar kazanmak için bazı vergileri kaldırarak işe başlayan Fazıl Mustafa Paşa, kısa zamanda malî durumu düzeltmeyi başardı. Onun bu hummalı çalışması meyvelerini vermekte gecikmedi. Avusturya cephesinde Kırım Hanı'nın tekrar kazanılması sayesinde denge Osmanlı lehine değişti. Niş'in ve ardından Vidin'in düşmesinden sonra, baskı ve zulümden kaçmak için Anadolu'ya doğru göçe başlayan halkın imdadına Selim Giray yetişti.⁵⁶

Önce Kırım'a yönelen Rus tehlikesini uzaklaştıran Selim Giray Üsküp'ün imdadına yetişti ve kenti asi Sırpların lideri Karpes'ten kurtardı. Kaçanık adlı bir palanga vire ile teslim alınarak, burada üstlenmiş olan bir sürü Avusturyalı ve Macar haydut bertaraf edildi. Daha sonra Niş geri alındı (1690).⁵⁷ Bu sırada yıllardan beri kuşatma altında bulunan ve tecrit edilmiş olduğu için yardım gönderilemeyen Kanije kalesinin teslim olduğu haberi cepheye ulaşmıştır. Bu haber herkesi üzmüştü.

Ertesi yıl baharda (1691) sefere çıkan Vezir-i azam Fazıl Mustafa Paşa bir Avusturya ordusunu bozguna uğratarak Semendir'e gibi bazı stratejik kaleleri ele geçirdi. Bu sefer sırasında Sırbistan'ın en önemli kenti Belgrat'ın geri alınması da çok önemlidir.⁵⁸ Yeniden sağlanan güven sayesinde bazı göçmenlerin köylerine dönmeleri Sırbistan'ın kurtulmasını ve uzun süre daha buranın elde tutulmasını sağlamıştır.

Bu sıralarda Erdel cephesinde de Avusturya ile mücadele sürmekteydi, fakat aynı şekilde başarılı sonuçlar alınamamaktaydı. Salahor Süleyman Paşa komutasında ve Kırım Hanının desteği ile ilerleyen Osmanlı kuvvetleri, Erdel'de bulunan kaleleri tahkim ederek Erdel'e girdiler. Ne var ki, bu sırada ortaya çıkan II. Apafi, Avusturya'nın desteği ile Erdel'deki Tökeli İmre taraftarlarını saf dışı bırakarak üstünlük sağlamıştı. Osmanlı'ya sadık kalan ve Erdel kralı ilan edilen Tökeli İmre bu yüzden burasını terke mecbur kaldı.⁵⁹

Başarılı bir sefere ve parlak bir zafere imza atan Fazıl Mustafa Paşa ertesi yıl Avusturya cephesindeki başarılarını, Avusturya'nın Fransa ile batıda mücadele halinde olmasından da yararlanarak daha kuzeye Macaristan'a taşımak niyetindeydi. Bu amaçla Belgrat'a geldiğinde Sultan II. Süleyman'ın ölüm ve kendisinin Vezir-i âzamlıkta bırakıldığı haberini aldı.

Salankamen Meydan Muharebesi: Vezir-i âzam Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa sadarete bırakıldığı için yoluna devam etti. Belgrat'ta 100-120 bin kişilik büyük bir Avusturya ordusunun Salankamen taraflarında bulunduğu haber alındı. Vezir-i âzam danıştığı ordu ileri gelenlerinin eyalet askeri ve Tatar kuvvetlerinin gelmesinin beklenmesi teklifine rağmen Salankamen'e harekete karar verdi. 19 Ağustos 1691 günü Osmanlı ordusunun ansızın saldırıya geçmesi karşısında, eksiklikleri öğrenerek cesaret alan Prens Lui komutasındaki 50 bin yaya ve elli bin atlıdan oluşan Avusturya ordusu da savaşa girdi.

II. VİYANA KUŞATMASI VE AVRUPA'DAN DÖNÜŞ (1683-1703)

Osmanlı topçusunun karşı tarafa verdiği ağır zayıyata rağmen sayıca kalabalık olan düşman hızla ilerlemiş ve siperlerde göğüs göğüse çatışmalar meydana gelmiştir. Osmanlı askerinin şiddetle karşı koyması yüzünden bozulmaya başlayan Avusturya ordusu, bu sırada askere cesaret vermek için ön saflarda kahramanca savaşan Vezir-i azamın alınma isabet eden bir kurşunla ölmesi üzerine bozgundan kurtulmuş, serdarsız kaldığı için panikleyen ve disiplinden uzaklaşan Osmanlı ordusu beklenmedik bir yenilgi almıştır.⁶⁰ Böylece zafer kazanmak üzere olan Osmanlılar ağırlıklarını cephede bırakarak Belgrat'a çekilmek zorunda kalmışlardır. Ancak 40 bin civarında kayıp verdiği rivayet edilen Avusturya ordusu Osmanlıları takip edememiştir.⁶¹ Bunda Tuna'da Avusturya ordusuna lojistik destek sağlayan 800 kayıklık bir filonun Osmanlı donanması tarafından batırılmasının da payı olsa gerektir. Çünkü Raşid Efendi Tarihi'nde Osmanlı ordusunun rüzgarın da yardımıyla büyük bir zafer kazandığı ve "600 cenkçi ve zahire sefineleri (gemi) zapt" ettiğini kaydeder. Bu zafer Salankamen'de bozguna uğrayan ordu için bir teselli olmuştur.⁶² Öte yandan Raşid Efendi, Salankamen Meydan Muharebesi'nde uğranılan yenilginin sebepleri arasında zamanında cepheye gelmeyen Kırım kuvvetlerinin de rolü olduğunu kaydederler.⁶³

Her ne olursa olsun, yeni Vezir-i azam olan Koca (Arabacı) Ali Paşa çalışkan ve cesur değildi.⁶⁴ Vezir-i âzam atanmasının üzerinden yedi ay geçmesine rağmen komutan olarak orduların başına geçmeyi kabul etmediği için azledildi. Ayrıca zalim biri olması, şehitlerin tımarlarına el koyması ve çok sürgün cezası vermesi nedeniyle hakkında şikayetlerde artmıştı.⁶⁵ Yerine geçen Ali Paşa 1692 ilkbaharında sefere çıkmış, fakat savaş olmadığı için Belgrat'ı tahkim ile yetinmiştir.⁶⁶ Savaş olmamasının muhtemel sebebi, Avusturya'nın Fransa ile tekrar çatışmaya girmiş olmasıdır. Bu durumu, Avusturya'nın, İngiliz ve Felemenk elçileri vasıtasıyla barış girişiminde bulunması da açıklamaktadır.⁶⁷

Ancak tarafların tekliflerinin kabul edilemez oluşu sebebiyle barış sağlanamamış ve ertesi yıl da Avusturya Belgrat'ı kuşatınca savaş tekrar başlamıştır.⁶⁸ Yeni Vezir-i azam Bozoklu Mustafa Paşa 1693 yılında Erdel'e hareket etmişken, kuşatmayı duyunca yolunu Belgrat'a çevirmiştir.⁶⁹ Bunu duyan Avusturya, Kırım Hanı ve Tökeli İmre tarafından desteklenen Osmanlı ordusu ile karşılaşmak istemeyerek, 36 ilâ 37 gündür sürdürdüğü kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı. Elbette bu hareketinde kale muhafızı Cafer Paşa'nın şiddetli direnişinin payı da büyüktü. Böylece kuşatmadan kurtarılan Belgrad tekrar teçhiz ve takviye edildi.⁷⁰ Ertesi yıl tekrar harekete geçen Osmanlı ordusu (1694) Sürmeli Ali Paşa komutasında Petervaradin'i karadan ve nehirden kuşatma cesaretini gösterdi.⁷¹ Ancak cephe ve zahire getiren gemilerin düşmanın hücumuna uğraması, kış mevsiminin yaklaşması ve siperlerin suyla dolması üzerine kuşatma kaldırıldı. Ordu Belgrat'a çekildi.⁷² Böylece II. Ahmed döneminde Avusturya ile yapılan savaşlarda Belgrat'ın kurtarılması en önemli başarı olarak kaldı.

II. Mustafa tahta geçince bu başarıyı gölgede bırakmaya kararlandı. Henüz tahta geçeli bir hafta olmadan Avusturya üzerine bizzat bir sefere çıkma niyetinde olduğunu ilan etti. Nitekim 30 Haziran 1695 günü Edirne'den Belgrad'a hareket etti.⁷³ Burada toplanan harp meclisi Lügoş, Lipve ve Şebeş gibi kalelerin ele geçirilmesine karar verdi.⁷⁴ Lipve, civarındaki kalelerin düşmesi sayesinde kısa bir sürede fethedildi. Halbuki burası dört seneden beri Avusturya tarafından sürekli güçlendirilen ve muhafız bulundurulmuş bir kale idi. Buranın alınması orduda moralleri yükseltti. Bu kolay fetih üzerine Lügoş'un da alınmasına karar verildi. Bu işle görevlendirilen Rumeli Beylerbeyi Mahmut Paşa'nın tahmininden daha büyük bir kuvvetle⁷⁵ karşılaşması üzerine, padişah asıl ordusunu da buraya yönlendirdi. Lügoş civarında gerçekten de büyük bir muharebe olmuş ve üç saat

II. VİYANA KUŞATMASI VE AVRUPA'DAN DÖNÜŞ (1683-1703)

gibi kısa bir sürede Osmanlı ordusu kesin bir zafer kazanmıştı. Osmanlılar bu fetihlerle, II. Viyana seferinden beri süregelen savaşlarda ilk ve önemli zaferini kazanmış oldu. Savaş sonunda 12 top, sayısız tüfek ve çok miktarda mühimmat ve zahire de ganimet olarak alındı.

Ayrıca Avusturya orduları komutanı general Veterani savaş sırasında kaçarken öldürülmüştür. Lügoş ve müteakiben alınan Şebeş kaleleri yıkılmıştı.⁷⁶

Ertesi yıl (1696) sefer mevsiminde II. Mustafa tekrar Avusturya seferine çıkmak üzere hareket etti.⁷⁷ Bu seferin ilginç bir tarafı da vardı. Devlet hazinesinde sefer hazırlıkları için para bulunmadığından, devlet erkânından durumu müsait kimselere masrafı kendilerine ait olmak üzere asker tedarik etmeleri emredilmişti.⁷⁸ Ayrıca bostancı ocaklarından da ilk kez 1500 bostancının sefere katılması uygun görüldü. Bu yapılan uygulama aslında devletin içine düştüğü durumu da belgelemektedir. İşte bu şekilde oluşturulan ordu, Temeşvar'ın Avusturya kuvvetleri tarafından kuşatıldığı haberinin karargâha gelmesi üzerine buraya doğru yola çıktı. Avusturya ordusu kuşatmayı kaldırıp, çekilmesine rağmen, Osmanlılar düşmanı takip ettiler ve Olasch (Olaş veya Ulaş) denilen yerde meydan muharebesine zorladılar. Avusturya ordusu ricat halinde olduğundan toparlanamadığı için adeta bozguna uğradı ve bir hayli kayıp verdi. Ordu zafer sonrası Temeşvar'ı tahkim ederek Belgrat'a oradan da Edirne'ye döndü.⁷⁹

Zenta Muharebesi ve Yenilgisi: Fakat II. Mustafa Avusturya'yı dize getirmeye kararlıydı. Nitekim ertesi yıl (Nisan 1697) üçüncü defa Avusturya seferi için yola çıkıldı.⁸⁰ Bu defa Peter Varadin'in kuşatılmasının Belgrat'ın güvenliği için elzem olduğu kanaati ordu erkânının bir kısmında hakim görüş idi ise de, bu kuşatmanın güç olacağını öne süren tarafın görüşü, yıldızı bu tarihten sonra parlayacak olan Belgrat Muhafızı Amcazade Hüseyin Paşa'nın uyarılarına rağmen kabul edildi. Bu görüşme ve tartışmaları izleyerek yazan tarihçi Raşid Efendi, ilk görüşün daha isabetli olduğunu, çünkü ikinci seçenekte ordunun aşması gereken Tımiş, Bega ve Tisa gibi bir sürü nehir bulunduğunu kaydeder.⁸¹ İlk görüşü savunanların bir başka endişesi ise ordunun nehir geçme esnasında baskına uğraması ihtimaliydi. Üstelik ordu içerisinde "ayrımçılık ve çekişme" düşman tarafından da casuslar sayesinde öğrenilmişti.⁸² Nitekim korkulan oldu.

Osmanlı ordusu, Tisa nehrinin Zenta yakınlarında geçilmesi esnasında Avusturya orduları kumandanı Prens Eugene'in baskınına uğradı. Henüz ordunun sekizde biri nehri geçmişti. Bunlar arasında Vezir-i azam Elmas Mehmed ve çok değerli 13 beylerbeyi, yüzlerce bey ve yeniçeri zabiti de bulunuyordu. Bütün alınan tedbirlere ve ordunun kahramanca dövüşmesine rağmen kendilerinden altı kat büyük Avusturya ordusu karşısında tutunamayıp, hezimete uğradılar. Bu ordu tamamen kaybedildi. Nehir üzerindeki köprü'nün yıkılması sonucu karşıya geçenleri asıl Osmanlı ordusu uzaktan seyretmek ve dua etmekten başka bir şey yapamadı (11 Eylül 1697).⁸³ İşte bu bozgun, Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderinin belirlendiği bir andı. Ordu içindeki çekişmeler bu yenilginin en önemli nedeniydi.⁸⁴

II. Ahmed döneminden itibaren Avusturyalılara üstünlük sağlandığı bir dönemde alınan bu mağlubiyet bir yanda Osmanlı ordusunun moralini olumsuz etkilerken diğer yanda başbakanlık mevkisine yükselen genç, fakat tecrübeli Prens Eugene -ki 34 yaşındaydı- ve ordusu ile diğer müttefiklerini cesaretlendirmiştir.⁸⁵ Ayrıca bin bir güçlkle toplanan ordu da büyük kayıplarla karşı karşıya kalmış, 74 top, 3 çifte darbzen ve 500'ü aşkın zahire arabası kaybedilmiştir. Daha da önemlisi bu savaşta Raşid Efendi'ye göre, 58 yeniçeri ağası, 20

II. VIYANA KUŞATMASI VE AVRUPA'DAN DÖNÜŞ (1683-1703)

sipahi ve silahtar ağası, on alaybeyi ve ordunun sekizde biri kaybedilmişti. Ayrıca Adana valisiyle, Anadolu ve Bosna Beylerbeyleri de şehit düşmüştü.⁸⁶ Venedik ve Avusturya kaynakları doğal olarak Osmanlı'nın kayıplarını abartırken, Avusturya'nın sadece 28 üst rütbeli ve 401 asker ile 133 alt düzeyde subay kaybettiğini, yaralıların ise 1435 olduğunu kaydediyorlar.⁸⁷ Bu yenilgiyle Orta Macaristan'daki Osmanlı ilerleyişi durmuş, kaybedilen toprakların geri alınması ümidi kalmamıştır. Padişah da bir daha asla cepheye dönmemiştir. Bir diğer önemli gelişme de bu yenilgiyi fırsat bilen genç Rus çarı Petro'nun Osmanlılara savaş ilan etme kararıdır.⁸⁸

B. Osmanlı-Lehistan Savaşları

Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderini ve tarihin seyrini değiştiren Viyana yenilgisinde Polonya kralı Jena Sobieski'nin rolünün büyük olduğunu ifade etmiştik. Ancak 1683 sonrası gelişen olaylarda Sobieski aynı etkinlikte olamamıştır. Lehistan serdarı Sarı Süleyman Paşa ve Kırım Hanı Selim Giray gibi iki önemli rakibi ona fazla fırsat tanımamışlardır. Osmanlı ordularının Budin'e geri çekilmesinden sonra Kamanıçe'ye gelmiş, fakat tutunamayarak geri çekilmek zorunda kalmıştır. Sonraki yıllarda (1683-87) tekrar Kamanıçe'yi kuşatmış fakat Kırım Hanının Özi Beylerbeyinin kuvvetleriyle imdada gelmesi üzerine yine başarılı olamamıştır.⁸⁹ Her yenilgiden sonra Tatar kuvvetlerinin akınlarıyla karşı karşıya kalan ve memleketleri tahrip olan halk barış yapması için krallarını sıkıştırmışlardı. Ancak krallarına karşı İstanbul'un ve Tatarların duyduğu itimatsızlık nedeniyle barış yapılamadı.⁹⁰

II. Ahmed döneminde Osmanlı ordusunun Avusturya ve Venedik cephesinde meşgul olmasını fırsat bilen Lehistan bir kez daha, bu defa müttefiki olan Barabaş Kazakları ile birlikte harekete geçerek sınırlarımız içinde yağmalara girişmişlerdi. Pek ciddi bir savunma kuvveti görmedikleri içinde Kamanıçe Kalesi'ni kuşatıp, İsakçı bölgesine kadar ilerlemişlerdi. Ancak burada Kahraman Paşa tarafından durdurulmaları mümkün olabilmştir (1689). Üç yıl sonra aynı kale üzerine yaptıkları bir başka teşebbüs de önceden haber alınması sayesinde Kahraman Paşa tarafından önlenmiştir. Lehler, bu defa da Kırım kuvvetlerinin akınlar yaparak Lemberg taraflarına kadar ilerlemeleri ile daha büyük zarara uğramış ve önemli miktarda kayıp vermişlerdir (1692).⁹¹ Ancak bu kayıplarını ertesi yıl Kamanıçe'ye giden bir zahire konvoyunu baskınla elde ederek gidermeye çalışmışlardı.⁹² Raşid Tarihi'ndeki kayıtlara göre Kamanıçe kalesine Kırım Hanı tarafından gönderilen sekiz bin kile tahıldan haberdar olan Lehler 30 bin askerle harekete geçerek erzaklara el koydular.⁹³ El konan zahirenin intikamını almak amacıyla olan Şehbaz Giray 1695 baharında yaptığı bir akında Bucak ve diğer taraflardan büyük miktarda esir ve ganimetle döndü. Elde edilen zahirenin bir miktarı ise Han tarafından Kamanıçe'ye teslim edildi. Bu akınlar ertesi yıllarda da devam etti. Böylece İmparator I. Leopod ile yaptığı ittifak ile Avusturya'ya büyük kazançlar sağlayan Jean Sobieski'nin eline hiçbir şey geçmediği gibi toprakları da tahrip edilmiştir.⁹⁴

C. Osmanlı-Venedik Savaşları

Girit'in 1669 yılında Osmanlılar tarafından fethi, Venedik Cumhuriyeti'ne Doğu Akdeniz'de büyük bir darbe vurmuştu. Ancak, varlığını daha çok uluslararası ticaretine borçlu olan Venedik, yaptığı barıştan da memnundu. Osmanlıların Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın şahsiyetinde eski azametli günlerine dönme işaretleri vermesi karşısında telaşlanıyor, fakat renk vermiyordu. Bu yüzden padişah ve vezirin Viyana seferine niyetlendiklerinde Papalık önderliğinde Avrupa'da oluşturulmaya çalışılan Kutsal İttifaka katılmakta istekli

II. VIYANA KUŞATMASI VE AVRUPA'DAN DÖNÜŞ (1683-1703)

davranmıyordu. Ama fırsatını bulduğunda Girit'i geri almak hedefinden de vazgeçmiş değildi. İşte bu düşünceyle İmparator Leopold'un Osmanlılara karşı ittifak teklifine sıcak bakıyor, fakat Osmanlı İmparatorluğu ile savaşmayı ticari çıkarlarına uygun bulmuyordu. Venedik Cumhuriyeti bu nedenle Avusturya ile Kutsal İttifak için resmi bir protokol imzalamayı bilerek geciktirmekteydi. Bu siyasetindeki amacı olayların seyrine göre hareket etmektir. Nitekim, Osmanlı orduları bozguna uğrayınca, Nisan 1684 yılında kayıplarını geri almak amacıyla ittifaka dahil oldu. Her ne kadar savaşa girme nedeni olarak İstanbul'daki elçilerinin mallarına sebepsiz müsadere uygulanmasını gösterdiyse de aslında Girit'in intikamını almak ve bozgunun çıkar elde etmek amacındaydı.⁹⁵

Savaş ilanının hemen ardından da Venedik, Papalık, Floransa, Malta, Ceneviz ve İspanya gemilerinden oluşturduğu 100 parçalık bir donanma ile Bosna, Mora ve adalar üzere üç cepheden Osmanlı topraklarına saldırdı.⁹⁶ Önce Dalmaçya'ya akınlar yaptılar. Fakat Bosna üzerine yaptıkları ilk akınlarda Fındık Mustafa Paşa tarafından bozguna uğratıldılar. Ne var ki, Osmanlı kuvvetlerine merkezden destek gelmediği için üç yıllık bir mücadelenin sonunda Dalmaçya kıyılarında Kastelnova gibi önemli kaleleri ele geçirmeyi başardılar. Venedikliler 1689 yılında Kaninno kalesini zaptettiler. Aynı yıl 30 bin kişilik bir kuvvetle Bosna'yı ele geçirme planları ise, Bosna Valisi Topal Hüseyin Paşa'nın zamanında ve yerinde aldığı önlemler sayesinde boşa çıktı.⁹⁷ Hersek'teki Gabella ise düşmana direnemeyerek teslim oldu.⁹⁸

Mora cephesinde de durum daha ciddi idi. Burasını ele geçirmeyi asıl hedef olarak gören Venedik 200'ü aşkın gemi ve tecrübeli Amiral Morozini ile Mora üzerine akınlarda bulunuyor, yerli halkı isyana teşvik ediyordu. Buna karşılık Osmanlılar asıl güçlerini Avusturya cephesine verdiklerinden, Mora'yı savunan askerlere gerekli lojistik desteği sağlayamıyordu. Bu durumu bilen ve değerlendirmek için bütün gücünü kullanan Venedik, 1685 yılından itibaren baskılarını artırdı. Önce Ayamavra adası ve İnebahtı körfezini ele geçirmeye çalıştı. Burada kesin bir sonuç alamayınca Mora'ya yöneldi.

Zaman zaman çok zor durumda kalmasına ve ağır kayıplar vermesine rağmen önce kilit bir noktada olan Koron Kalesi'ni, daha sonra da Zarnata ve Kalamata kalelerini zaptetti. Ertesi yıl çok daha güçlü bir Venedik donanması Navarin üzerine geldi. Sefer Paşa tarafından savunulan kale yedi gün süren kuşatmadan sonra teslim oldu. Çok geçmeden yakınındaki Mudon'da Venedik tarafından alındı. Daha da önemlisi Mora'nın doğusunda stratejik bakımdan çok önemli olan Anapoli, Rum Hasan Paşa'nın Venedik tarafına geçmesi yüzünden savaşmadan kaybedildi.

Venedik kuvvetleri 1686 yılı içerisinde birkaç yer dışında neredeyse Mora'nın tamamını ele geçirdiler.⁹⁹ 25 Eylül 1687 yılında da son olarak Atina düşünce Mora Venedik yönetimine girmiş oldu.¹⁰⁰

1688 yılından itibaren Osmanlılar Mora'yı geri almak düşüncesiyle bazı girişimlerde bulundular. Askeri bakımdan zor durumda olan Osmanlılar, Mora halkını Venedik'e karşı ayaklandırarak sonuç alma yoluna gittiler. Bu amaçla yerli Rum beylerini Mora'ya tayin ettiler. Ancak uzun yıllar İstanbul'da gözetim altında tutulduğu anlaşılan Lembiraki faydalı olamadı. Tam tersine Venedik yarımadasının doğu kıyısı boyunca uzanan Eğriboz adasına saldırdı. Ancak kalenin muhafızı Çelebi İbrahim Paşa'nın şiddetli savunması sayesinde burasını alamadı.¹⁰¹ Yine Rodos ve Mora önlerinde fırsat kollayan bir başka Venedik donanması hezimete uğratıldı. Fakat Venedik'e karşı bu başarılar kalıcı olamadı. Avlonya mutasarrıfı (dönemin valisi) Küçük Cafer Paşa'nın Macaristan seferine gitmesinden

II. VİYANA KUŞATMASI VE AVRUPA'DAN DÖNÜŞ (1683-1703)

yararlanan bir Venedik donanması 1691 yılında Adriyatik'in kilidi olan bu kaleyi ele geçirdi. Ancak kalenin önemini bilen Vezir-i âzam Fazıl Mustafa Paşa oraya derhal Halep Beylerbeyi Koca Halil Paşa'yı göndererek kuşatma altına aldırdı.¹⁰² Böylece 1691 baharında kale bir aylık kuşatma sonucu geri alındı.

Sultan II. Ahmed döneminde de Venedik ile savaş karada ve denizde sürdü. Bu dönemde Venedik seferlerini Girit üzerine yöneltti. Böylece kaybettiği adayı tekrar topraklarına katmak istiyordu. 1692 yılında Osmanlı ordusunun Avusturya seferinde bulunmasından yararlanmak isteyen Venedik, 100 kadar gemiyle ve Hırvatlar, Bosnalılar, Moralılar ve asi Arnavutlardan oluşan 11 bin kişilik bir ordu ile Hanya'ya saldırdı.¹⁰³ Fakat bu saldırıyı kaleyi muhafaza eden Mehmed Paşa, Kandiye'den gelen yardımcı askerler ve Mora'da Venedik kalelerine karşı yapılan akınlar sayesinde başarıyla püskürttü.¹⁰⁴

Osmanlı ordusunun ağırlıklı bir kısmının Petervaradin kuşatması ile meşgul olduğu bir sırada Venedik bir kez daha Osmanlı adalarını hedef aldı. Bu kez Sakız Adası'na yüklenen 115 parçalık Venedik donanması 13 bin kadar askerle adayı teslim aldı.¹⁰⁵ Çünkü bu saldırı öncesi ağır vergilerden şikayet eden ada halkı bakmakla yükümlü oldukları üç bin levendin adadan çıkarılmasını divana kabul ettirmişlerdi. Bu yüzden Sakız'da Osmanlı askerlerinin sayısı 1370 kişiden ibaret kalmıştı.¹⁰⁶ Üstelik adanın yerli Rumları düşman tarafına geçmişler ve Mezemorta Hüseyin Paşa komutasında yardıma gelen donanma geç kalmıştı.

Bu adanın kaybedilmesi Padişah II. Ahmed'i kedere boğmuş ve derhal geri alınması için hazırlıkların başlamasını emretmiştir. Padişahın emriyle Sakız Adası'nı geri almakla görevlendirilen bir Osmanlı donanması Ege'ye açılmış ve Koyun adaları olarak bilinen bir yerde Venedik donanmasından 65 parça gemiye tesadüf etmişti. 20 kalyon ve 24 çektiriden oluşan¹⁰⁷ Osmanlı filosu ile Venedik filosunun bu karşılaşmasında, Mezemorta Hüseyin Paşa gibi değerli bir kaptan sayesinde düşman gemileri önemli kayıplar vererek geri çekilmek zorunda bırakılmıştı. Yine de bu başarı kesin bir zafer getirmemişti. Yaklaşık 9 gün sonra tekrar karşılaşan donanmalar, bu defa şiddetli bir savaşa giriştiler. Kalyonlar Kaptanı Mezemorta burada da hünerini göstererek, karşılıklı yapılan gülle atışlarında düşmanı bozguna uğrattı. Dokuzu savaş esnasında, sekizi de Sakız limanında olmak üzere toplam 17 Venedik gemisi batırıldı.¹⁰⁸ Böylece 5 ay kadar düşman elinde kalan Sakız kurtarılmış, kalede de önemli miktarda mühimmat ve iaşe ele geçirilmiştir (1695).¹⁰⁹ Ne yazık ki Sultan II. Ahmed öldüğü için bu zafer haberi tahta geçişinin on beşinci günü II. Mustafa'ya verilmiştir. Bu zafer Mezemorta'ya Kaptan-ı Derya tayin edilmesinin yolunu açmıştır.

Bu dönemde Bosna cephesinde Venedik'le yapılan savaşlarda ise Osmanlılar üstünlük sağlamışlardı. 1694 yılından itibaren Bosna'ya yönelik bütün Venedik akınları püskürtülmüş ve Zara, Ülgün, Bihke gibi önemli kaleler başarıyla kendilerini savunmuşlardı. Bu başarılı savunma 1697 yılına kadar sürdü ise de bu tarihte Bosna Valisi Mehmed Paşa'nın ölümüyle disiplinden uzaklaşan ordu, Saray Bosna'nın düşmesine neden oldu. Mezemorta'nın donanmayı yeniden düzenlemesi sayesinde Venedik eskisi kadar denizlerde Osmanlı'yı taciz edemedi.

D. Osmanlı-Rus Savaşları

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Rusya'nın Hazar Denizi civarında bulunan Türkistan Hanlıklarını hakimiyeti altına alması, İslam dünyasının lideri olan Osmanlı

II. VIYANA KUŞATMASI VE AVRUPA'DAN DÖNÜŞ (1683-1703)

İmparatorluğu'nun tepkisini çekmişti. Ancak o tarihlerde, Rus knezliği hiçbir şekilde Osmanlı İmparatorluğu'nun rakibi olamazdı. Bununla birlikte, Lehistan ve Ukrayna'nın Osmanlı himayesinde bulunması iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulacağına da göstergesiydi. Çünkü gittikçe güçlenen Rusya, varlığını sürdürebilmek için sıcak denizlere inmek zorundaydı. Fakat Karadeniz'in bir Türk gölü olması buna imkan bırakmıyordu. Öte yandan Ukrayna'nın Osmanlı himayesinde olması yüzünden Batıya da açılmıyordu. Kuzeyde İsveç başa çıkamayacağı kadar güçlü bir rakipti. Üstelik Osmanlı hakimiyetinde bulunan Kırım Hanları varlıklarını ve geçimlerini Rus topraklarına yaptıkları akınlara borçluydu. Dolayısıyla Rusya'nın büyümesi için Osmanlı engelini aşması mutlak bir zaruretti. Ancak Rusya'nın ne nüfus ve teknoloji ne de ekonomik olarak buna gücü vardı. Bunun için izlemesi gereken siyaset, Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasını, yani kendisine fırsat yaratacak bir ortamın oluşmasını beklemektir.

XVII. yüzyılda imparatorluğun içine düştüğü ekonomik ve siyasi buhranlar ile İran savaşları, Rusya'ya zaman zaman bu fırsatı doğurdu. Kırım Tatarlarının Ruslara ve onlara bağlı Kazaklar üzerine yaptıkları akınlarda Osmanlı Rus ilişkilerinin bozulmasına vesile oldu. Bazen de Rusların himayesinde Rus Kazakları Osmanlı topraklarına tecavüz ediyordu.

İşte bu akınlardan birinde Kazak Hatmanı Droşenko'nun Ruslara sığınması ve Osmanlı himayesindeki Ukrayna'nın Rusya'nın istilasına uğraması Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya'yı karşı karşıya getirdi. Çehrin'deki kale savunmasında Kazaklara yardım eden Rusya, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya boyun eğerek çekilmek zorunda kaldı (1678). Bu sefer sırasında Osmanlı orduları Rusları takip ederek iyice yıpratmış, fakat kesin bir mağlubiyete de uğratamamıştı.¹¹⁰ Bunun üzerine 1680 yılında bizzat IV. Mehmed'in iştirakiyle sefere çıkılması, Rusları telaşlandırdı ve barışa zorladı. 20 yıllık bir barış antlaşması imzalanarak, Uşi nehri Osmanlılar ile Rusya arasındaki sınırı oluşturdu (1681). Böylece Osmanlılara karşı mücadelesinde fırsat kollayan Rusya ilk denemesinde hayal kırıklığına uğramış ve içine çekilmişti. Ancak Viyana'da Osmanlı ordularının bozguna uğraması, Rusya'ya emellerini gerçekleştirme konusunda ümit verdi.

II. Süleyman Dönemi'nde, tarihi anın geldiği düşüncesiyle Rusya Osmanlı İmparatorluğu'ndan bir şeyler koparma arayışına girdi. Özellikle Kırım kuvvetlerinin Avusturya'da bulunmasını fırsat bilen Ruslar Kırım'da Orkapı'ya saldırdı, fakat beklemedikleri bir direnişle karşılaşarak geri çekildiler. Bu durum henüz Rusya'nın, küçük bir Osmanlı Ordusu ile başa çıkacak güçte olmadığını göstermek bakımından önemlidir.

II. Mustafa döneminde Osmanlıların Avusturya ve Venedik cephesinde aldıkları yenilgiler bir kez daha Rusya ile sıcak bir dönemin başlamasına yol açtı. Rusya, Osmanlı ordusunun Avusturya ve Venedik ile savaş halinde olmasından yararlanarak Karadeniz'e çıkmaya çalıştı. 1695 yılında II. Mustafa'nın ordusunun başında Avusturya seferi sırasında, Rusya "kutsal ittifaka" girerek Azak kalesini kuşattı.¹¹¹ Karadeniz'in kilidi olan bu kaleyi Kaplan Giray ve Kefe Beylerbeyi Mustafa Paşa çok iyi savunduğu için başarılı olamadı.¹¹² Ancak ilk kuşatmadaki noksanlarını Almanya'dan getirdiği gemi yapım uzmanları ve top dökme ustalarıyla gideren I. Petro, ertesi yıl Azak'ı nehirde ve karadan olmak üzere, ikinci defa kuşattı. İlk kuşatma sonucunda çok harap bir hale gelen ve cephane bakımından ikmalde gecikilen Azak Kalesi, Rusya'nın bu defaki kuşatmasına karşı koyamamış ve 7 Ağustos 1696'da teslim olmuştur.¹¹³ Bu önemli kalenin düşmesi I. Petro'yu Karadeniz'e çıkma konusunda ümitlendirmiş¹¹⁴, Osmanlıları ise endişelendirmiştir. Bu yüzden Karadeniz'in Rus donanmasının güvenli kullanım alanı haline gelmemesi için çalışılmış, bu amaçla

II. VİYANA KUŞATMASI VE AVRUPA'DAN DÖNÜŞ (1683-1703)

Azak üzerine seferler yapılmış fakat bu girişim 15 seneden az olmamak üzere Osmanlı ordusunu meşgul etmiştir.

B. Viyana Kuşatmasının Sosyal ve Ekonomik Sonuçları

Viyana Kuşatmasının hezimetle sonuçlanmasının siyasi olduğu kadar, idari, sosyal, ekonomik ve kültürel sonuçları da önemlidir. 1683 yılından itibaren Osmanlı ülkesinin Köprülü Mehmed Paşa'dan sonra bulduğu huzur ortamı bu yenilgi ile son bulmuştur.¹¹⁵ Özellikle İmparatorluğun Balkan Eyaletleri ve başkent İstanbul ilk anda kargaşa, ekonomik buhran, eşkıyalık ve ayaklanmalarla karşı karşıya kalmıştır.¹¹⁶ Eyaletlerde merkezi otoritenin gücü azalmış, halk kendi güvenliklerini kendileri sağlama yolunu seçerek büyük çiftliklere yönelmişlerdi. Seferlerin mali yükünü sırtlayan halk tam anlamıyla bir ekonomik buhran dönemine girmiş, patlak veren askeri ihtilal ve ayaklanmalar yüzünden devlete olan güven kaybolmuştur.

Savaşın dört cephede birden sürmesi Osmanlı ekonomik yaşamını çok olumsuz bir biçimde etkilemiştir. Dönemin arşiv belgeleri üzerinde yapılan araştırmalar, merkezde kaynakları tükenen devletin eyaletlerden, sınırdaki eyaletlerin ise sürekli merkezden para ve asker talep ettiğini ortaya koymuştur.¹¹⁷ Bütün bu talepleri karşılayamayan devlet, doğal olarak eyaletlerde eski güç ve otoritesini yitirmiş, vergi toplama işini mütesellim denilen kimselere vermek zorunda kalmıştır. Bu olaylar bütünü 18. yüzyıla damgasını vuracak olan ayanlar döneminin, Ortaylı'ya göre de, "bir tür yerel yönetimin" başlangıcı sayılabilir.¹¹⁸ Her durumda savaşın gittikçe kabaran faturası halka ağır vergiler olarak yansımıştır. Halk pahalılık, kıtlık ve hatta açlık ile karşıya karşıya kalmıştır. Piyasa koşullarının altında belirlenen narh yüzünden esnaf zor durumda kalmış, loncaların çabalarına rağmen üretim düşmüştür.

Ne var ki ağırlaşan vergilere rağmen devlet ekonomik krizi önlemekte aciz kalmış, 1686 yılına gelindiğinde hazine boşaldığından dolayı maaşlar ödenememiştir. Buna karşılık, her şeye rağmen yeni gelir kaynakları bulmak zorunda olan devlet, 1687 yılında "İmdat-ı Seferiye"¹¹⁹ adıyla yeni bir vergi koymaktan çekinmemiştir. Bu vergi önceleri şehir ve kasabalardaki zengin ve tüccarlardan alınmış, daha sonra "İmadiye" adı ile ulema sınıfından da talep edilmiştir. Bunların dışında her meslek mensubu esnafa saman, ot ve zahire sağlayarak ordunun iaşesine katılımı istenmişti. Sonraları şehirlerdeki eşraf ve tüccardan devlete borç vermeleri talep edilmişti.¹²⁰ Avarız hanesi sayısında değişiklik yapılarak halktan daha fazla olağanüstü vergiler alınmaya başlanmıştır.¹²¹ Özellikle sınırlarda kaybedilen veya geri alınan kalelerin tamiri veya yenilerinin yapılması gerektiğinden kale tamiri için alınan vergiler büyük oranda artmıştı.¹²² Tekalif-i şakka kategorisindeki kürekçi bedeli, bildar bedeli ve nüzul akçesi gibi vergiler yük hayvanı olarak istenmişti. Bu dönemde gayrimüslimler de daha fazla cizye ödemek zorunda bırakılmışlardır.¹²³

Bütün bu alınan önlemler yeterli olmayınca, hazine bütçe dengelerini tutturmak için bakırdan "mangır" adlı bir sikke kestirmek zorunda kalmıştır. Ancak bu para tedavülde kabul görmemiş, sosyal çalkantılara ve isyanlara neden olmuştur. Akkaş, Kara Mahmud, Bölükbaşı Yeğen Osman ve Yedigaroğlu gibi liderlerle başlayan bu isyanlar Anadolu'da asayiş ve güvenliği tekrar bozmuş, İstanbul da ise daha ciddi bir hal alarak, IV. Mehmed'in tahtan indirilmesiyle sonuçlanmıştır.

II. Süleyman başa geçtiğinde içte ve dışta durum çok kötüydü. Vezir-i azam Siyavuş

II. VİYANA KUŞATMASI VE AVRUPA'DAN DÖNÜŞ (1683-1703)

Paşa'nın tertibi sonucu gerçekleşen taht değişimine rağmen, askerleri kontrol altında tutmak mümkün olamamış, İstanbul'a giren askerler çarşı ve pazarı yağmalamaya başlamış, ulufeleri ödenmeyen askeri sınıf yatıştırılamamıştı. Başlangıçta cülus bahşisi almayacağını taahhüt eden asker, karar değiştirip ulufeleriyle beraber alacaklarını istemişlerdi.¹²⁴ Zor durumda kalan ve hazinesi boş olan devlet bu iş için bir taraftan iç hazine ve kilerde ne kadar altın gümüş varsa darbhâneye göndererek sikke kestirmiş, diğer taraftan da toplanan "imdadiye" vergileri askere dağıtılmıştı.

Ekonomik önlemler çerçevesinde 1688 başlarında mangırın akçeye eşit olduğunun ilan edilmesi krizi daha da derinleştirdi, Vezir-i azam Siyavuş Paşa azledilmiştir.¹²⁵ Talihsiz paşanın sarayı, azlinin ertesi günü zorbalar tarafından basılmış, Paşa öldürüldükten sonra malları yağmalanmıştır. Bu durumdan bıkip usanan halk, zorbaların Yağlıkçılar Çarşısı'nı yağmaladığı bir gün saraya yürümüş ve padişah II. Süleyman'dan zorbaların üzerine yürümesi için Sancak-ı Şerif çıkarılmasını istemiştir. Padişah bunu kabul edince Süleymaniye'de toplanan halk, zorbaları sağda solda yakalayarak öldürmüştür. Böylece padişahın tahta geçişinden itibaren 4 ay süreyle İstanbul'u kasıp kavuran şiddet ve terör zorbaların temizlenmesiyle geçici bir süre için bertaraf edilmiştir (Mart 1688).¹²⁶

İstanbul'daki karışıklar bu şekilde sona erdikten sonra Sultan Süleyman'ın tahta çıkmasını müteakip İstanbul'a gelen ordu mensuplarından eşkıyalığı ile meşhur Yeğen Osman Paşa tehditlerini sürdürmüş ve Padişah onu çevresinden uzaklaştırmak için Rumeli Serdarı ve Belgrat muhafızlığı görevine tayin etmek zorunda kalmıştır.¹²⁷ Buna rağmen Yeğen Osman Paşa itaatsizliğini sürdürmüş ve nihayet Rumeli'yi bayağı karıştırdıktan ve cephede Belgrat'ın kaybı ile sonuçlanan ihmallerinden dolayı 1689 yılı içerisinde idam edilmiştir.¹²⁸ Onun ölümünden sonra Yeğen Osman'ın adamları olan Gedik Mehmed Paşa Sivas'ta, Geridoğlu ise Bursa'da bir süre isyan ederek huzursuzluk yaratmışlar, fakat sonunda Boşnak Ahmed Paşa bunları mağlup ederek cezalandırmıştır (Temmuz 1689).¹²⁹ Bu başarılı tenkil operasyonlarına rağmen içerideki kargaşa ortamı Fazıl Mustafa Paşa'nın Vezir-i azam olmasına kadar sürmüştür (Ekim 1689).

İç durumu düzeltmek için ilk iş olarak halka adil bir düzen vaat eden Fazıl Mustafa Paşa avarız, nüzul, sürsat, hamr bedeli gibi olağanüstü durumlarda toplanan vergileri kaldırmıştır. Vergi adaletsizliklerini düzeltmiş, hazineyi rahatlatmıştır. Yeniçeri Ocağı'nda da ıslahat yaparak ulufeyi hak etmeyenlerin isimlerini kayıtlardan çıkartmıştır. Bayram harçlığı gibi kanunsuz vergiler kaldırılmıştır. Yapılan bu iyi işlere rağmen şansızlıklar yeni Vezir-i azamı rahat bırakmamıştır. Çünkü, Avusturya cephesindeki durumu fırsat bilen bazı asiler Mısır'da İbni Vani adlı bir mağribinin liderliğinde isyan etmişlerdi. Ayrıca Kıbrıs'ta da birkaç isyan patlak verdi. Fazıl Mustafa Paşa bunlarla başarıyla mücadele etti. Fakat bu yıllarda İstanbul'un muhtelif seferinde patlak veren yangınlar İstanbul halkının maddiyatını ve maneviyatını bozdu. Mesela Eyüp'teki yangında bütün semt yanmış, Eyüp Camii de büyük hasar görmüştü.¹³⁰ Bu yetmiyormuş gibi Ayazma'daki bir başka yangında Süleymaniye yakınlarına kadar bütün evler ve dükkanlar yanmıştı.¹³¹ Bu dönemde veba salgınları da ülkeyi kasıp kavurmaktaydı.¹³²

II. Ahmed'in tahta geçtiğinde Fazıl Mustafa Paşa'yı görevde bırakması istikrarın sağlanmasında etkili olmuş, hem mali durum hem de cephede olumlu gelişmeler olmuştur. Yeni Padişah da devlet yönetimine daha ciddi eğilmiş, divan toplantılarını haftada dört güne çıkartmıştır. II Ahmed halkın hoşnut tutulmasına özellikle önem vermiş, tebdil-i kıyafetle sık sık teftişe çıktığında vergilerden şikayet edilince bu konuda adil olunması için defterdarını uyarmıştı. Vergi toplamayı etkinleştirmek amacıyla malikâne usulünün

II. VİYANA KUŞATMASI VE AVRUPA'DAN DÖNÜŞ (1683-1703)

getirilmesi de onun zamanında olmuştur. Devlet ve millet Avusturya savaşları ile fazlaca meşgul olduğundan bu dönemde Anadolu'da fazla önemli dahili isyan çıkmamış, ancak Irak, Suriye ve Hicaz gibi İstanbul'un etkisinin daha az olduğu yerlerde bazı küçük çaplı kıpırdanmalar görülmüş, fakat bunlar bastırılmıştır.

Viyana kuşatmasının reaya üzerindeki olumsuz sonuçlarından birisi de yıllarca süren harpler yüzünden devletin artan oranda asker toplama gereksinimi duyması olmuştur. Gidenlerin çoğunun geri gelmediği cephelere asker sevki ciddi bir soruna dönüşmüş, bu yüzden "nefir-i âmm" usulü ile celbe başvurulmuştur.¹³³ Öte yandan askere giden sipahilerin mallarına ve tımarlarına beytü'l-mal eminlerinin el koyması da askere gitmeyenlerin sayısını patlatmıştır.¹³⁴ Bu bitip tükenmek bilmeyen celpler ise halkı bezdirmiş, imparatorlukta erkek nüfus azalmıştır. Ayrıca harpler uzadığı için kent ve köylerde güvenlik kalmaması üzerine köyden kente göçler hızlanmıştır. Bunun üzerine topraklarını terk edenlerin bir kısmının güvenlik sağlamakla yükümlü "saruca" ve "sekban" teşkilatına katılması, devleti yeniden kontrol altına alınması güç askeri birliklerle karşı karşıya bırakmıştır. Bunlar halkın can ve mal emniyetini korumaktan çok, kendileri fesat çıkarmışlardır.¹³⁵ Balkanlar'da ise "hayduk" adı altında birtakım haydutlar türemiştir.

II. Mustafa bütün bu kanunsuzluklara el koyarak devletin giderlerini azaltmaya çalıştı. 1696'da "saruca" ve "sekban" teşkilatının kaldırıldığını ilan etti.¹³⁶ Vali ve diğer yöneticilerin saruca ve sekban gibi unsurları kapılarında bulundurmamaları emredildi.¹³⁷ Vergiler altında ezilen halkı rahatlatmak için aylıklar düşürüldü ve para tağşiş edildi. Merkeze uzak olan vilayetlerde harp yüzünden siyasi bir mahiyet alan bazı isyanlar, tedbir alınmadığı ve karşılık verilmediğinden uzamaktaydı.¹³⁸ Bu dönemde Halep, Şam ve Basra'da önemli ve kontrol altına alınması güç isyanlar patlak verdi. Bütün bu isyanlar 1696-1699 yılları arasında patlak vermiş, fakat sonuçta bastırılmıştır. Ne var ki Rusya'nın da savaşa girmesi Osmanlıların gücünü askeri ve ekonomik bakımdan dayanılmaz bir noktaya getirmişti.

C. Sonun Başlangıcı: Karlofça Antlaşması

Osmanlı Devleti'nin Zenta'da aldığı yenilgi ve ordunun hazırlanması esnasında yaşanan sıkıntılar, devlet erkânı arasında artık Tuna'nın ötesindeki toprakların geri alınamayacağı görüşünün ağırlık kazanmasına neden olmuştu. Avusturya tarafı da 14 seneden beri sürdürdüğü savaşlarda Tuna'nın doğusunda toprak kazanma şansının son derece zor olduğunu acı tecrübelerle görmüştü. Bütün mücadele ve hazırlıklarına rağmen çok istedikleri Banat eyalet merkezi Temeşvar'ı da düşürememişlerdi. Üstelik Habsburgların diğer kolu olan İspanya tahtı için veraset meselesi ortaya çıkmıştı ve bu da Fransa ile yeni bir savaşın habercisiydi. Bunun için I. Leopold hazırlıklı olmalıydı.¹³⁹ Bu yüzden bir an önce doğu cephesinde sükûnet ve barış istiyordu. Mevcut durumun taraflar arasında kabul edilmesi ilkesi üzerine bir barışı arzuluyordu.

1683 sonrası Osmanlı Devleti'nin harp halinde olduğu altı cepheden biri olan Venedik ise Mora'yı aldıktan sonra ilerleyememiş, üstelik Bosna ve Eğriboz'da yenilgiye uğramıştı. Akdeniz'deki donanmalar mücadelesinde de bütün tazyiklerine rağmen Mora'yı ancak takviye etmeyi başarmış, Sakız Adası vs. gibi yerlerden çekilmek zorunda kalmıştı. Girit'i ise tacizle yetinmişti.

Diğer bir cephe olan Rusya'da durum farklı değildi. Rusya Karadeniz'e inme mücadelesinde başarısız olmuş, 500 kişilik bir ordu ile savunulan Azak'ı ancak büyük kayıplarla ele geçirebilmişti. Bu zaferleri Rusya'yı çok ümitlendirmiş, fakat Avusturya ve

II. VİYANA KUŞATMASI VE AVRUPA'DAN DÖNÜŞ (1683-1703)

neredeyse bütün Hıristiyanlığın sulh isteğinde olması, güçlü rakipleri Kırım ve Osmanlı karşısında kendisini tek başına bırakmıştı. Kerç Boğazı alınmadan yapılacak bir barış, Rusya'nın Karadeniz'e çıkmasını engelleyecekti. Buna rağmen büyük devletler bu tarihlerde büyükler arasında yer almayan Rusya'nın isteklerini dikkate almamışlardı.

Lehistan ise yapılan savaşlarda pek bir varlık gösterememiş ve kazanç açısından hiçbir şey elde edememişti. Üstelik Tatar akınları yüzünden memleketleri harap olmuştu. Bu çerçevede içerisinde düşünüldüğünde İngiltere ve Hollanda elçileri aracılığıyla barış görüşmelerine Osmanlıların da sıcak bakmaları daha kolay anlaşılabilir. Bütün bu olumlu yaklaşımlara rağmen Erdel meselesi yüzünden müzakerelerin başlaması gecikmiş, fakat Erdel'de Osmanlı tavizlerine mukabil, Avusturya'nın diğer konularda müspet olacağı sinyalinin vermesi, görüşmelerin başlamasını artık daha fazla geciktirmemişti. Yapılan bir protokolle savaşa son verilmiş ve görüşmeler için Karlofça kasabası seçilmiştir.¹⁴⁰

Karlofça Barışı: İngiltere ve Hollanda barış antlaşmasında aracı oldu.¹⁴¹ Fransa ise barış yapılmaması için gayret sarf etti, ama başarılı olamadı.¹⁴² Avusturya, Venedik, Lehistan ve Rusya heyetleri ile Osmanlı'yı temsil etmek üzere Karlofça'da bulunan Reisü'l Küttab Mehmet Rami Efendi ve tercüman İskerletzade Mavrokordato arasındaki görüşmeler 13 Kasım 1698'de başladı. 36 celse halinde 72 gün süren çetin müzakereler sonucu Rusya hariç diğer devletlerle barış yapıldı.¹⁴³

Osmanlı Devleti'nin ilk diplomasi tecrübesine rağmen Mehmet Rami Efendi Osmanlı Devleti'nin aldığı sonuçlar göz önüne alınırsa başarılı olmuştur denilebilir.¹⁴⁴ Karlofça'da Avusturya, Venedik ve Lehistan ile yapılan barış antlaşmasının önemli maddeleri şunlardır:

Karlofça'da Avusturya ile imzalanan 20 maddelik anlaşmaya göre,¹⁴⁵

- 1) Macaristan ve Erdel¹⁴⁶ Avusturya'ya bırakıldı (madde 1).¹⁴⁷
- 2) Temeşvar Eyaleti bütün nahiyeleri ve nehirleriyle Osmanlılarda kalacak, Sirem Sahrası'nın Tisa ile Sava¹⁴⁸ nehirleri arasındaki kısım iki ülke arasındaki yeni sınır olacaktı. Erdel tarafında kalan Lügoş, Lipva, Çanad ve Kanije gibi bazı önemli kaleler yıkılacak ve bir daha kale haline getirilmeyecekti (madde 2). Bu madde ile Tisa ve Sava nehirleri bir barış suyu haline geliyor, tarafların tüccar ve balıkçı gemilerinin karşılıklı kullanımına açılıyordu (madde 2, 4 ve 5).¹⁴⁹
- 3) İki taraf birbirinin halkına zarar verici akın ve benzeri faaliyetlerde bulunmayacaklar, bulunanlar hakkında kanunlarına göre ceza vermekte serbest olacaklardır (madde 8-9).
- 4) Taraflar ellerindeki esirleri bedelleriyle serbest bırakacaklardır (madde 12)
- 5) Osmanlılar İmparatorluk sınırları içerisinde yaşayan Katoliklere dinsel özgürlük tanıyacaktı (madde 32).
- 6) Her iki ülkenin tüccarları diğerinin ülkesinde ticaret yapabilecekleri (madde 14).

Venedik ile imzalanan 16 maddelik anlaşmaya göre, Mora, Dalmaçya, Santa Maura (Aya Mavru) Adası Venediklilere bırakıldı.¹⁵⁰ Buna karşılık Dalmaçya kıyıları ile İnebahtı ve Preveze kaleleri Venedik tarafından imha edilerek Osmanlılarda kaldı.

Lehistan imzaladığı 11 maddelik barış antlaşması karşılığında cephede pek varlık gösterememesine rağmen önemli kazançlar elde etmiş, Kamaniçe, Ukrayna ve Podolya

II. VİYANA KUŞATMASI VE AVRUPA'DAN DÖNÜŞ (1683-1703)

eyaletlerini almıştır. ¹⁵¹ Ayrıca Osmanlılara ödediği haraç da son bulunmuştur.

Müzakerelere katılan Rusya ise uzun vadeli barışa yanaşmayarak 2 (Raşid Tarihi'ne göre 3) yıllık bir anlaşma imzalamıştır ¹⁵² 1700 yılında da İstanbul antlaşmasıyla sonuçlanan görüşmelerle;

- 1) Rusya'nın Azak ve Dinyester nehirleri boyunca elde ettiği topraklar elinde kalacaktı.
- 2) Rusya bu bölgelerdeki kaleleri yıkmayı ve silah bulundurmamayı garanti ediyordu (madde 2). ¹⁵³
- 3) Ruslara bağlı Kazak ve Osmanlılara bağlı Tatarlar karşılıklı olarak birbirlerinin topraklarında akınlarda bulunmayacaklardı (madde 8)
- 4) Rus hacıların Kudüs ziyaretleri serbestçe yapılabilecek ve harçlardan muaf olacaklardı (madde 12).

Karlofça Antlaşmasının Etkileri ve Sonuçları: Bu anlaşma Osmanlılar için pek çok bakımdan yenilikler ifade ediyordu. Osmanlılar tarihlerinde ilk kez müzakere ederek bir anlaşma imzalamışlardı. Daha önce barış koşullarını dikte ettiren Osmanlılar masa başı diplomasi ile tanışmışlardı. ¹⁵⁴

Bu barış antlaşmasının imzalanması her şeyden önce Osmanlıların saldırıdan savunmaya geçmelerini simgelemektedir. Bu anlaşma ile kabul edilen toprak kayıpları büyük boyutlardaydı ve Osmanlıların Avrupa'dan çekilmesinin sadece bir başlangıcıydı.

Karlofça antlaşması hükümleriyle Osmanlı reayası olan Katoliklere mezhep hürriyeti verilmesi Avusturya'nın gücü yettiği zamanlarda iç politikaya müdahale etmesine imkan tanıyacaktı.

Osmanlılar Venedik'e önemli oranda toprak vermek zorunda kalmışlar, adeta Ege'ye açılan kapıların kilidi olan adaları teslim etmişlerdi. Köprülü Mehmed Paşa'nın kaldırmak için ömrünü verdiği boğazların abluka altına alınması tehlikesi artık kapıdaydı. Venedik açısından ise Karlofça başarısız bir antlaşma idi. İttifak içerisinde en çetin mücadeleler Venedik tarafından yapıldığı halde ticarî önemi olan adalar kendisine verilmedi. Yine fakirleşen Mora yarımadası ve halkı Venedik için bir yük olarak görülmektedir. Ayrıca Venedik Osmanlıların toparlanır toparlanmaz coğrafi bakımdan en yakın oldukları için kendi üzerlerine geleceğine inanıyorlardı. Ümitlerini Kutsal İttifaka bağlamışlar ve Habsburglara bağımlı hale gelmişlerdi. ¹⁵⁵

Lehistan'a da Osmanlılar önemli ödünler vermiş, Kazaklar üzerindeki egemenliklerini kaybetmişlerdi. Ama, öte yandan da Kırım ve prenslikler tehdit altında kalmıştı.

Macarlar için Karlofça tam bir yıkım olmuştu denilebilir, çünkü artık Protestan Macar halkı hiç geçinemedikleri Katolik Avusturya'nın egemenliği altına girmişti. Osmanlı tarafında mücadele eden bir grup Macar soylusu da Osmanlılara iltica etmek zorunda kaldılar. Bunlardan birisi de Orta Macaristan milliyetçilerinin kralı Tökeli İmre idi.

Karlofça antlaşmasından sonra devlet idaresinde yavaş yavaş ehl-i kalem unsurlarının ehl-i silah unsurlarına göre daha fazla ön plana çıkmaya başladığı görülmektedir. Reisülküttab olan Mehmed Rami Efendi'nin hemen Karlofça'dan sonra Sadrazamlığa getirilmesi bunun göstergesiydi ve artık bundan sonra birçok Reisiülküttab'ın Sadrazamlığa yükseltildiğini

II. VİYANA KUŞATMASI VE AVRUPA'DAN DÖNÜŞ (1683-1703)

göreceğiz. Öte yandan Karlofça sonrası Osmanlılarda dünya görüşü değişmeye başlayıp içine düştüğü psikolojik ezikliği bazı dini motiflerle izah etmeye başlayacaklardı. Örnek olarak bu dönem hakkında bilgi veren devrin kaynaklarında “bu dünyanın gayri-müslimlerin cenneti ve Müslümanların cehennemi” gibi hadisi şerifi kendilerini avutmak için kullandıklarından anlaşılmalıdır. Yine bu dönem Osmanlıların izlediği dış politikanın yeniden şekillenmesinde de etkili oldu. Babıali nezdinde Fransa giderek itibarını ve prestijini kaybetmeye başladı ve bu boşluğu İngiliz ve Hollandalılar doldurmayı başardılar. Hatta Levant ticaretinde aşırı derecede üstün bir vaziyette olan Fransa'nın ticaretinde büyük ölçüde düşüşler başladığı görülmektedir.

Avusturya (Almanlar) ve diğer bir çok Avrupa ülkesi için Osmanlılar tehlikeli olmaktan çıkıp asıl tehlikenin Batı'da Fransa olduğu görülecek ve Osmanlılara karşı uygulanan klasik haclı seferlerinin yerine artık Osmanlı ticaretinden daha fazla imtiyaz kopartma yarışına dönüşecekti. Bunlara ilaveten Osmanlı murahhasları ve Osmanlılara sığınan birçok Avrupalı Hıristiyan mülteciler sayesinde iki kutuplu dünyanın aslında bir birinden çok farklı olmadığı görülecekti. Bundan sonra hem Osmanlılar hem de Batılılar mücadelelerinde eskiye oranla dini istismar etmeyeceklerdi. Resmen olmasa bile, fiilen Osmanlılar Otuz yıl savaşlarından sonra yapılan Westphalia Antlaşmasıyla (1648) gelişen Avrupa diplomatik kurallarına göre eşit bir statüde temsil edilmişti.

Karlofça anlaşması Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerinde de önemli gelişmelere yol açmıştır. Ülkenin ekonomik kaynakları ile birlikte moral kaynağı da yok olmuş, yüzyıllardır geliştirilen ve insanlara telkin edilen Müslümanların hakim millet olduğu olgusu zedelenmiştir. Bu sosyo-psikolojik değişim, İmparatorluğun kötüye giden işlerini düzeltmenin yolunun klasik düzeni tesis etmekle mümkün olacağı şeklindeki düşüncenin yıkılmasına yol açmıştır. Artık Osmanlı ıslahatları kendi iç dinamiklerinden çok Avrupa ilham alınarak yapılmaya çalışılacaktır. Bu ise Avrupa'yı tanımak ve onların tecrübelerinden yararlanmakla, dışarıya seyahatlerin yoğunlaşmasına, daha fazla elçilik heyetleri gönderilmesine, yabancı teknisyen ve uzmanların ülkeye davet edilerek reformların planlanmasında kullanılmalarına yol açmıştır. Bir dizi “inişler ve çıkışlar” yaşasa da artık reform/yenileşme hareketleri Osmanlı toplum ve siyasi hayatında ön plana çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun belirli kesimleri batı yaşam tarzının çekim alanına girmişti. Ancak bu düşüncenin gelişmesi ve olgunlaşması gelecek bölümde analiz edilmektedir. Asıl bu bölümde ele alınması gereken ve Karlofça antlaşmasıyla bozulan iç siyasi dengeler, psikolojik yıkım ve maddi çıkmazdı. İşte bu aşamada Osmanlı İmparatorluğu'nda ıslahat ve değişimi başlatan en önemli iç siyasi gelişme “Edirne Vakası” ya da Feyzullah Efendi Olayı” diye bilinen ayıklanmadır.

Edirne Vakası: Feyzullah Efendi, dönemin padişahı II. Mustafa tarafından şeyhülislam ve padişah hocası olarak tayin edilen, döneminin en etkili kişilerinden biridir. Padişahın hürmet gösterdiği ve itimad ettiği Feyzullah Efendi, dönemin Vezir-i azamı Amca-zâde Hüseyin Paşa'yı istifaya zorlamış ve yerine geçen Daltaban Mustafa Paşa'yı ise tamamen avucunun içine almıştı. Buna rağmen Mustafa Paşa şeyhülislama yaranamamış, bir bahane ile Feyzullah Efendi tarafından idam ettirilmiştir. Şeyhülislam Feyzullah Efendi padişah üzerindeki nüfuzundan yararlanarak belli başlı makamları oğullarına ve müntesiplerine dağıtmıştır. Henüz en küçük ilmiye derecelerine bile yükselemeyen oğullarını yüksek ilmiye makamlarına tayin ettirmesi kendisine karşı olan muhalefeti büyütüştür.¹⁵⁶ Padişahın Edirne'de ikâmet etmesi ve bunda hocasının telkinlerinin rol oynadığı söylentileri tarihimizde “Edirne Vak'ası” olarak bilinen olayın patlak vermesine sebep olmuştur. Vezir-i azam Rami Mehmed Paşanın padişah hocasına olan

II. VİYANA KUŞATMASI VE AVRUPA'DAN DÖNÜŞ (1683-1703)

muhalefetinin ve başlangıçta önemsenmemesi¹⁵⁷ de olayın kontrol dışına çıkmasına ortam hazırlamıştır. Ulufelerin ödenmesi bahanesi ile isyan eden 200 kadar cebecinin beklenen talebi şeyhülislamın görevini suiistimal ettiği gerekçesiyle azledilmesine yol açmıştır. Asiler kasıtlı olarak önlem alınmadığı için kısa sürede kalabalıklaşmışlar ve işi büyüterek İstanbul'da yeni bir şeyhülislam (Başmakcızâde Ali Efendi) ve kaymakam (Sührablı Ahmed Paşa) tayin ettirmişler ve padişahı İstanbul'a davet etmişlerdir. Padişah, Mehmet Rami Efendi'nin ısrarıyla hocası ve şeyhülislam Feyzullah Efendiyi azlettiğini belirten bir ferman yayınlamıştır. Vezir-i azamı da İstanbul'u sükûnete kavuşturmakla memur kılmıştır. "Hurûc ale's-sultan" fetvası alınarak ve askere sadakat yemini ettirilerek İstanbul'a sevk edilmiştir. İsyancılar ise Edirne'ye doğru hareket etmişler ve şeyhülislamın ısrarı ile şehzade Ahmed'in tahta geçirilmesine karar vererek isyancıların amacını değiştirmişlerdir. Bu karar değişikliğinde Başmakcızâde'nin yerine şeyhülislam tayin edilen İmam Mehmed Efendi'nin rolü büyük olmuştur. Yeni Şeyhülislam bir zamanlar hocalığını yaptığı şehzade Ahmed'in başa geçmesini ısrarla isteyerek nüfuz kazanmaya çalışmıştır. İsyancılar Çorlu'da şehzade Ahmed adına hutbe okutmuşlar, kendilerine karşı gönderilen vezir Hasan Paşayı II. Mustafa'nın adamı olduğu için barış elçisi olarak tanımadıklarını bildirmişlerdir. Bunun üzerine Mehmed Rami Efendi'de vezir Hasan Paşaya katılmış, fakat belki de ordudaki çatlaklar ve homurdanmalar üzerine Edirne'ye dönmüşlerdir.

İstanbul'dan gelen isyancıların Babaeski'ye gelmeleri ise Edirne'den kendilerine katılımları artırmıştır. Bu durum karşısında padişah II. Mustafa çaresiz kalmış ve 35 gün süren ihtilâl sonunda "ekberiyet" kaidesine göre tahtı Ahmed'e terk etmekten başka çare bulamamıştır. Şehzade Ahmed'i tahta geçiren asiler, sürgün cezasını hafif buldukları Feyzullah Efendi'yi de sürgüne gönderildiği Varna yolundan çevirip, Edirne'de türlü hareketlerle öldürerek cesedi Tunca nehrine atmışlardır. Bu olayın en önemli tarafı Osmanlı Devleti'nin eyaletlerde güç kazanma sürecini hızlandırmasıdır.¹⁵⁸ Artık Osmanlı Sultanlarının güçleri kendilerinden değil, dayandıkları ayan gibi güçlü zümrelerden gelmektedir.

Sonuç

II. Viyana Kuşatması'nın başarısızlıkla sonuçlanmasıyla başlayan sürecin değerlendirilmesi göstermektedir ki, bu 1683 tarihi Osmanlı asırları içerisinde bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Viyana kapılarına dayandığı tarihte gücünün zirvesinde olan ve tarih boyunca süregelen doğu-batı çatışmasında, doğu lehine son noktayı koymak üzere olduğuna inanılan Osmanlı İmparatorluğu, zirveden kesin bir dönüş yapmıştır. Bu dönüş sadece askeri anlamda Tuna boylarının ve Mora'nın Osmanlıların elinden çıkmasıyla sınırlı kalan bir dönüş olmamıştır. Sadece 100 yıl önce Avrupa'da "ideal devlet yönetimi" için model olarak sunulan ve hayranlıkla izlenen bir İmparatorluk olan Osmanlı, 1683 sonrasında kendisi model aramak durumunda kalacaktır. Bu arayış, başlangıçta ıslahat, sonraları reform ve en sonunda da "Batılılaşma" olarak tarihimizin bundan sonraki akışında temel terminolojiyi oluşturacak, daha da önemlisi esas bakış açımızın temeli haline gelecektir. Çünkü 1699 yılında Osmanlı-Avrupa Savaşlarını bitiren anlaşma, ne tuhaftır ki, aynı zamanda Osmanlı'nın kültürel bakımdan Avrupa kıtasına entegrasyonunu başlatacaktır.

Kuşkusuz, siyasi olarak da 1699 önemli bir tarihtir. Bu önem, sadece büyük toprak kayıpları ile de ilgili değildir. Elbette Viyana'yı kuşattığında en geniş sınırlarına ulaşmış bir Osmanlı vardı. Karlofça'da topraklarının bir kısmını bırakan da Osmanlı idi. Ama asıl önemlisi savaş meydanında yitirilen moral ve "millet-i hakime" duygusuna vurulan

II. VİYANA KUŞATMASI VE AVRUPA'DAN DÖNÜŞ (1683-1703)

darbeydi. Şartlar değişmiş, taleplerini savaş meydanında rakiplerine kabul ettiren ve müzakere nedir bilmeyen Osmanlı İmparatorluğu, 75 oturumda koşulları müzakere eden bir devlet haline gelmişti. Yüzyılın başında verdiği tavizlerle Avusturya İmparatoruna 'Roma Çasarı' şeklinde hitap etmeyi kabul eden Osmanlılar için, Macaristan ve Tuna boylarının kaybı Osmanlı dış siyaseti ve diplomasisinde yeni bir dönemin başlangıcı olacaktır.

Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK

Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye

Alıntı Kaynağı: Türkler Ansiklopedisi, Cilt: 9 Sayfa: 746-764

Dipnotlar:

1. Bernard Lewis, Cultures in conflict: Christians, Muslims and Jews in the age of Discovery, New York, 1995; türkçesi, Çatışan Kültürler: keşifler çağında Hıristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler, İstanbul, 1996. Ayrıca, B. Lewis, The Muslim Discovery of Europe, New York-London, 1982.
2. Bu bakış açısının detaylı bir şekilde işlenmesi hakkında bkz: Lewis, The Muslim Discovery of Europe.
3. Bu dönemin bir değerlendirmesi için bkz. Robert Mantran, "XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti: İstikrar mı Gerileme mi?", Osmanlı İmparatorluğu Tarihi içinde, çev. Server Tanilli, İstanbul 1995, 301-322.
4. Her ne kadar Çehrin'de kesin bir Osmanlı zaferi söz konusu değilse de, Rusların niyetinin Özi'yi geçmek olduğu tarihçi Raşid tarafından kaydedilmiştir. Mehmed Raşid Efendi, Tarih I-V, İstanbul, 1282, burada kısaca: Raşid I, s. 346. Farklı bir bakış açısı için bkz. Dimitri Kantemir, Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi II, çev. Özdemir Çobanoğlu, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1998, s. 603 vd.
5. Raşid, I, s. 366-67 ve Silahtar Fındıklılı Mehmed Ağa, Tarih I-II (nşr. Ahmed Refik), İstanbul, 1928, burada kısaca: Silahtar I, s. 737-40.
6. Joseph Von Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi VI, Üçdal Neşriyat. İstanbul, tarihsiz, s. 343.
7. Merzifonlu Kara Mustafa ve siyaseti hakkında bkz. Hans Georg Majer, "Fundstücke aus der vor Wien verlorenen Kanzlei Kara Mustafa Paşas (1683)", Das Osmanische Reich in Seinen Archivalien und Chroniken-Nejat Göyünç zu Ehren, eds. Klaus Kreiser-Christoph K. Neumann, İstanbul, 1997, s. 115-122.
8. Silahtar Tekeli İmre'nin ve Orta Macarların isyanına oldukça detaylı bir şekilde yer verilmektedir. Silahtar, I, s. 471 vd.
9. Silahtar, I, s. 473.
10. Dimitri Kantemir, Osmanlı, s. 608-9.
11. Sultan IV. Mehmed'in savaş taraftarı olduğu konusu tartışmalıdır. Kantemir, sultanın savaşa taraftar olduğunu kesin olarak kaydetmektedir. Kantemir, Osmanlı, II, s. 608-9. Ancak Silahtar Tarihi'ndeki kayıtlar tam tersinin söz konusu olduğunu gösterir. Silahtar I, s. 757'de açıkça "sefere rıza virmediğinden" denilmektedir. Fakat, Tökeli İmre'nin "Kurus Kralı" ilan edilmesinden sonra Budin Beylerbeyi İbrahim Paşa'ya bir Hatt-ı Hümayun gönderilip, kendisinden Orta Macaristan topraklarının Avusturyalılardan kurtarılmasının emredilmesi, padişahın en azından barış koşullarını bozduğunu gösterir. Bkz. İ. H. Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi III, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1950, s. 450-51.
12. Raşid, I, s. 374'de "Tökeli İmre ki Kurus kralı diye meşhurdu." kaydı vardır. Ayrıca krş. Silahtar I, s. 757; Kantemir, Osmanlı II, s. 611. Ayrıca dönemin kısa bir değerlendirmesi için bkz. Feridun Emecen, "Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya", Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, ed., Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, 1994, s. 54-55.
13. Lockyer, Habsburg, s. 533.
14. Silahtar, s. 757'de "Uyvar sulhu itmamına iki sene kalmış idi tekrar müceddeden yigirmi (yirmi) seneye değin sulh ricasıyla" denilmektedir.

II. VIYANA KUŞATMASI VE AVRUPA'DAN DÖNÜŞ (1683-1703)

15. Kantemir, Osmanlı II, s. 611. Hammer, 6, s. 352-53. Silahtar'da elçinin bu şartları kabul etmediği yazar. Krş. Silahtar I, 758. Krs Danişmend, Kronolojisi, III, s. 451, Edirne'deki görüşmede şartların hafifletildiğini, fakat elçinin kabul etmediği yazar.
16. Silahtar I, s. 758.
17. Silahtar I, s. 757 ve Raşid, I, s. 387'de Merzifonlu'nun bu tertiplerine değinilmektedir. Ayrıca, Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/I, s. 437.
18. Danişmend, Kronolojisi, 111, s. 452.
19. Raşid, I, s. 375.
20. Raşid, I, s. 375-76.
21. At kuyruğunun, yani tuğların saray önüne dikilmesi bir sefer alametiydi.
22. David Jayne Hill, A History of European Diplomacy III, New York 1967, s. 162.
23. A.g.e., s. 163.
24. Bkz. Faruk Bildirici, "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Türk-Fransız İlişkileri: Gizli Harpten Objektif İttifaka", Osmanlı I, Ankara 1999, s. 487.
25. Osmanlılar ise Viyana'nın kendileri için "Kızıl Elma"yı simgelediğini düşünüyordu. Bu konuda bir değerlendirme için bkz. Pal Fodor, "Ungarn und Wien in der Osmanischen Eroberungs-ideologie", In Quest of The Golden Apple, İstanbul, 2000, s. 45-69.
26. Fransa kralına bu konuda yapılan baskılar için bkz. Bildirici, a.g.m. s 488.
27. Viyana kuşatma altındayken XIV. Lui, 35 bin askerle Hollanda'ya gelmiş ve Viyana'nın düşmesi halinde Osmanlı ordusunu karşılamak ve Avrupa'yı için hazırlanmıştı. Bkz. Hill, A History of Diplomacy, s. 164.
28. Raşid I, s. 391.
29. Hammer, 6, s. 371. Türk tarihçileri ise ordu mevcudunu 400 bine kadar çıkarmaktadırlar ki, bu biraz abartılı bir sayıdır. İslam Tarihi, s. 71. Asıl muharip unsurlar 100 bin civarında olsa gerekir. Danişmend, Kronolojisi III, s. 453.
30. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, Zübde-i Vekayiât, Tahlil ve Metin, haz. Abdülkadir Özcan, Ankara, 1995, s. 153.
31. Viyana seferi ve kuşatmasını günlük olarak kaydeden Osman Ağanın günlüğü Silahtarda eserler vardır. Bkz. Richard F. Kreutel, Viyana Önlerinde Kara Mustafa Paşa, çev. Müjdat Kayayerli, İstanbul, 1994. Bu eser şu adla da yayınlandı: Devlet-i Aliyye Teşrifatçıbaşısı Ahmet Ağa'nın Viyana Kuşatması Günlüğü, düzenleyen, Richard F. Kreutel, çev. Esat Nermi Erendor, Aksoy Yayıncılık, İstanbul, 1998.
32. Osmanlıların büyük kuşatma toplarından yoksun olduğunun Avrupa ülkeleri farkındaydı. Bkz. Roger Lockyer, Habsburg & Bourbon Europe 1470-1720, England, 1984, s. 526 "The Turks were short of siege guns."
33. Kreutel, Viyana Önlerinde, s. 102.
34. "Ve toplar nakline mu'ayyen olan camuslarekseri bî-zâd ü 'alef kalmağla telef olub", Zübde-i Vekayiât, s. 157.
35. Yerli kayankar sayıyı abartsa da Sobieski'nin kuvvetleri 20. 000 idi. Lockyer, Habsburg, s. 526.
36. Almanların 5. 000 türkü esir aldıkları iddia edilmektedir. Bkz. Hella Schlumberger, Türkenstrasse, Buchendorfer Verlag, München 1998. Lipva kalesinin Avusturya tarafından zapt edilmesi sırasında esir düşen ve bir günlük yazan Osman Ağa için bkz. Temeşvarlı Osman Ağa'nın Anıları, yay. hz. Esat Mermi Erendor, İstanbul, 1998.
37. Raşid, Tarih, I, s. 415.
38. Silahtar II, s. 97'de Padişahın Merzifonlu'ya hılcal ve şimşir gönderdiği hâlâ kayıtlıdır.
39. Kreutel, Viyana Önlerinde, s. 134-36. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/I, s. 451.
40. Yazarı kuşatmaya katılmış olan Mi'yar-üd-düvel isimli eserden naklen Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi,

II. VIYANA KUŞATMASI VE AVRUPA'DAN DÖNÜŞ (1683-1703)

- III/I, s. 452-54. Krş. Danişmend, Kronolojisi III, s. 454-456.
41. Raşid I, s. 431-32.
 42. "Bu seferde taksirat üzere hareket itmekle hanlık, Hacı Giray Hana tevcih olundu", Raşid I, s. 433; Silahtar II, s. 98. Ayrıca bkz. Es- Seb'ü's-seyyâr fi ahbar-ı mülûki't-Tâtâr, Süleymâniye-Ragıp Paşa, No: 1016, varak 94/b.
 43. Silahtar II, s. 122-123.
 44. Silahtar, II, s. 168 vd. Lockyer, Habsburg, s. 533 Budin'in alınmasının Macaristan için çok büyük önemi olduğunu kaydetmektedir.
 45. Onun kahramanlığını rakipleri de takdir etmiş ve bugün Budin Kalesi içerisinde bulunan mezar kitabesine "o kahraman bir düşmandı" şeklinde yazmışlardır. (K. Ç. notu).
 46. Yeğen Osman Paşa hakkında yeni bir çalışma için bkz. Srdjan Katic, Jegen Osman Paşa, Beograd, 2001.
 47. Raşid II, s. 2-3. Silahtar II, s. 295.
 48. Raşid II, s. 32 vd.
 49. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/I, s. 509. Ayrıca "Reaya topluluklar halinde Avusturya'ya katılmışlardır. Bkz. T. Katic", Viyana Savaşından Sonra Sırbistan (1683-1699) Türkler, Ankara 2002.
 50. Zübde-i Vekayiat, s. 291-305. Silahtar II, s. 692. Bu elçi ve sefreti hakkında bkz. M. Alaaddin Yalçinkaya, "Zülfikar Paşa", Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi II, Tarih Vakfı, İstanbul 1999, s. 703-704.
 51. Divna, Djuric-Zamola, "Belgrad", DIA, C. V, s. 407-408.
 52. Yalçinkaya, a.g.m, s. 703-704.
 53. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/I, s. 518.
 54. Bu tarihte Macaristan, Yanova ve Göle gibi kaleler hala Osmanlıların elinde bulunuyordu. Görüşmeler hakkında geniş bilgi için bkz. Silahtar II, s. 652-668.
 55. II. Süleyman'ın bu seferi için bkz. Abdullah b. İbrahim el-Üsküdari, Vaki'at-ı Sefer-i Sultan Süleyman-ı Sâni, Topkapı Revan Köşkü, yazma no: 1233-I. Cilt.
 56. Bu dönemde Vidin kalesinde yapılan tahkimat için bkz. Rossitsa Gradeva, "War and Peace along the Danube: Vidin at the End of the Seventeenth Century", The Ottomans and the Sea, ed. by Kate Fleet, Oriente Moderno, XX (LXXXI), ss. 149-75, burada s. 161-62.
 57. Raşid, II, s. 128 ve Silahtar II, s. 514 vd.
 58. Zübde-i Vekayiat, 374 vd. Raşid II, s. 131.
 59. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/1, s. 530.
 60. Raşid II, s. 161.
 61. Hammer, a.g.e., c. XII, s. 201. Bir Avusturya Generali ve iki Albay'ın bu muharebede öldüğünü kaydediyor.
 62. Raşid II., s. 165.
 63. Raşid II, s. 162.
 64. Raşid II, s. 166-167.
 65. Bu vezir bir süre Rodos'ta mahkumiyet yaşadktan sonra idam edildi. Raşid II, s. 210.
 66. Raşid II, 195-96 ve 204.
 67. Avrupa'daki bu gelişmeler için bkz. Hill, A History of European Diplomacy, s. 218.
 68. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/1, s. 549. II. Ahmed'in barış şartları Budin, Yanıkkale ve ona tabi yerlerin geri verilmesi, esirlerin bırakılması ve evvelce verdikleri verginin ödenmesiydi.
 69. Raşid II, s. 218-24.

II. VİYANA KUŞATMASI VE AVRUPA'DAN DÖNÜŞ (1683-1703)

70. Silahtar II, s. 685 vd.
71. Raşid II, s. 262-64.
72. Silahtar II, s. 750; Raşid II, s. 264.
73. Raşid II, s. 369 vd.
74. Raşid II, s. 332.
75. "Veteran nâm lain yanında piyade askerinden maada 12 bin miktarı müsellaah ve müretteb Nemçe atlası" olduğu kaydedilmiştir. Raşid II, s. 343.
76. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/1, s. 558-59. Raşid II, s. 343-44.
77. Raşid II, s. 362.
78. Raşid II, s. 364.
79. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/1, s. 562-63. Raşid II, s. 375-81.
80. Raşid II, s. 399.
81. Raşid II, s. 407.
82. Raşid II, s. 410.
83. Raşid II, s. 413. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/1, s. 566 vd. Dimitri, Osmanlı II, s. 810.
84. Raşid II, s. 411.
85. Hill, A History of European Diplomacy, s. 265.
86. Zenta'da Şehit olanların listesi için Bkz. Raşid II, s. 413.
87. Türklerin toplam kaybı 20 bin şeklinde gösterilir. Mal kaybına dair verilen rakamlarda da abartılıdır. Krş: Kenneth M. Setton, Venice, Austria and the Turks in the Seventeenth Century, Philadelphia, 1991, s. 402 ve Lord Kinross, The Ottoman Centuries: The Rise and Fall of the Turkish Empire, New York, 1977, s. 354-55.
88. Hill, A History of European Diplomacy, s. 265 Petro için ayrıca bkz. Thomas Munck, Seventeenth Century Europe, London, 1990, s. 392 vd.
89. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/1, s. 538. Kamanıçe üzerinde Osmanlı-Leh rekabeti için bkz. D. Kolodziejczyk, Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th Century): An annotated Edition of Ahdnmes and Other Documents, Leiden 2000.
90. Silahtar II, s. 427 vd.
91. Raşid II, s. 169; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/1, s. 537.
92. Raşid II, s. 298.
93. Raşid II, s. 268-69.
94. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/1, s. 572.
95. Dimitri, Osmanlı II, s. 647. Zübde-i Vekayiat, s. 164. ayrıca bu eserde bkz. Hacer Çeleb "XVII. Yüzyıl Sonlarında Mora'nın Venedikliler Tarafından İşgali", Türkler.
96. Raşid II, s. 50 vd.; Osmanlı-Venedik savaşları hakkında geniş bilgi için bkz. Dimitri Osmanlı II, s. 687 vd.
97. Silahtar II, s. 427 vd. 'de "otuz binden ziyade" denilmektedir ki bu abartılı olsa gerekir. Krş. Raşid II, s. 69 "15 bin miktarı düşman".
98. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/1, (Ankara, 1983), s. 544-45. Krş. Raşid II, s. 261.
99. Venedik ve Anadolu'nun işgali için: Nejat Göyünç "XVIII. Yüzyılda Türk İdaresinde Nauplia (Anadolu) ve Yapıları", İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan, Ankara 1976, s. 461-485.
100. Bu kısım hakkında daha tafsilatlı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/1, s. 476-81.
101. Silahtar II, s. 387 vd.

II. VIYANA KUŞATMASI VE AVRUPA'DAN DÖNÜŞ (1683-1703)

102. Silahtar II, s. 558 ve Raşid II, s. 135. İsâ-zâde Tarîhi (Metin ve Tahlil), nşr. Z. Yılmaz, İstanbul 1996, s. 192 vd.
103. Uzunçarşılı, III/1, s. 573.
104. Dimitri bu yenilgiyi Fransa kralının yardımına bağlar ki aslında fiili bir yardım söz konusu değildir. Dimitri, Osmanlı II, s. 769.
105. Silahtar II, s. 787; Raşid II, s. 270.
106. Bu konuda yapılmış bir çalışma için bkz. Kamil Tutar, Sakız Kalesinin Venedikliler Tarafından İşgal ve İstirdadı, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü: Mezuniyet Tezi, n. 3391, İst. 1981 (Basılmamış). Z. Nur Aksun, Osmanlı Tarihi, c. II, s. 277-78.
107. Raşid II, s. 305.
108. Bu sayılar Türk kaynaklarına göredir. Hammer, 4 kalyon ve 4 fırkateyn ile 500 Venedik Süvarisinin Türklerin eline geçtiğini yazıyor. Hammer, a.g.e., c. XIII, s. 234. Setton, a.g.e., s. 395, Venedik raporlarında sayı verilmediğini yazıyor. Krş. Raşid II, s. 309-10.
109. Dimitri eserinde Sakızın geri alınmasını kolaylaştıran önemli bir neden olarak, Venediklilerin Sakız halkına yaptıkları zulümü ve Rum kiliselerini kapatmalarını gösterir. Dimitri, Osmanlı II, s. 791.
110. Raşid II, s. 352; Uzunçarşılı, Osmanlı III/1, s. 430-33.
111. Raşid II, s. 352.
112. Dimitri, Osmanlı II, s. 790. Dimitri'ye göre bu başarısızlığın sebebi Rus askerlerinin henüz kuşatma savaşını bilmemeleridir.
113. Dimitri, Osmanlı II, s. 796. Zübde-i Vekayiât, s. 602-3'de kalenin 400-500 müdafii kaldığı ve yardım aladıkları için teslim oldukları kayıtlıdır.
114. Petro savaşa henüz girmişti, ama Osmanlı-Avusturya barış görüşmelerinin başlaması onu daha fazla güneye gitmekten alıyordu. Yalnız başına Osmanlılarla savaş sürdürmesi mümkün değildi. Lockyer, Habsburg, s. 517. s.
115. Bu dönemin değerlendirilmesinde genel olarak Halil İnalçık'ın şu makaleleri esas alınmıştır. İnalçık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire 1600-1700", Archivum Ottomanicum, VI (1980), s. 283-337; a. mlf. "The Socio-political effects of the diffusion of fire-arms in the Middle East", War, Technology and Society in the Middle East, (eds). Naff, T.-Owen, R., London, 1975, s. 195-217.
116. Bu konuda bir değerlendirme için bkz. Halil İnalçık, "Saray-Bosna Şer'iye Sicillerine Göre Viyana Bozgunundan Sonra Harb Yıllarında Bosna", Tarih Vesikaları, c. II/11 (1943), s. 1-3. Kuşatmanın Avusturya üzerindeki olumlu etkileri için ise bkz. İlber Ortaylı, "İkinci Viyana Kuşatması'nın İktisadi Sonuçları Üzerine", Osmanlı Araştırmaları-Journal of Ottoman Studies II (1981), s. 195-202. Yeniden basım: İlber Ortaylı, Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim: Makaleler I, Ankara, 2000 içinde.
117. İnalçık, Bosna, s. 1-3. Krş: Kıbrıs Şer'iye Sicili No: 6.
118. Ortaylı, "17. Yüzyıl Sonlarında Orta Anadolu Vilayetlerinin Toplumsal-Ekonomik Durumu Üzerine," Makaleler I, s. 10.
119. Merkelbach, a.g.e., s. 262-71.
120. Ortaylı, Orta Anadolu Vilayetleri, s. 13.
121. Örneğin Bursa'da toplanan avarız vergisi altı kata kadar artmıştı. Bkz H. Gerber, Economy and Society in an Ottoman City: Bursa, 1600-1700, Jerusalem, 1988.
122. Ortaylı, Orta Anadolu Vilayetleri, s. 13.
123. Silahtar II, s. 559, "Kadimden beri devletde ilan cizye fesh olub. alası dört altın ve evsatı iki altın ve ednam bir şerifi altın. alınmak üzere ferman buyuruldu." Kıbrıs adasında da cizye toplama görevi Kiliseye verilmiş, miktar artırılmıştı. Bkz. Kemal Çiçek, Zimmis (non-Muslims) of Cyprus in the Sharia Court 1110/39 H. 1698-1726, Basılmamış Doktora Tezi, Birmingham University, 1992. (Bu tezin genişletilmiş şekli Legal Positions of Christians in Ottoman Cyprus A study of the Sharia Court Records of Nicosia 1698-1726 adıyla Eren yayınevi tarafından basılmaktadır.

II. VİYANA KUŞATMASI VE AVRUPA'DAN DÖNÜŞ (1683-1703)

124. Hammer, a.g.e., c. XII, s. 156-157.
125. Raşid II, s. 92.
126. Raşid II, s. 31 vd.
127. Raşid II, s. 36.
128. Raşid II, s. 68. Yeğen Osman Paşa'nın burada "Küffar-ı, hakeser ile mukavemet tedarikinden mukaddem hain-i din ve devlet".
129. Silahtar II., s. 447-451; Ayrıca bkz. "II. Süleyman", İslâm Tarihi, C. 11, s. 82.
130. Raşid II, s. 119.
131. Raşid II, s. 235-36.
132. 1692 yılındaki bir salgında Kıbrıs'ta ada nüfusunun abartılı rakamlara göre 2/3 kadar telef olmuştu. Anderson, Europe, 231.
133. Kamanıçe'ye saldıran 60 bin kişilik Leh kuvvetlerine karşı bile nefir-i amm usulünü başvurulması hk. bkz. Raşid II, s. 164.
134. Ortaylı, Anadolu Vilayetleri, s. 12.
135. Raşid II, s. 70.
136. Raşid II, s. 70.
137. Mücteba İlgürel, "II. Mustafa", İslam Tarihi, c. 11, s. 104-106.
138. Geçici başarısızlıklar yüzünden vezir-i âzamın görevden alınması idari yapının düzeltilmesi ve askeriyenin disipline alınmasını güçleştiriyordu. Anderson, Europe, s. 231-37. Burada yazar Karlofça sonrası Osmanlı İmparatorluğu hakkında ayrıntılı bit tahlil yapmaktadır.
139. Stanford Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, 1994, s. 306. Krş. R. B. Mowat, A History of European Diplomacy 1481-1789, London, 1928, 154-64.
140. Rifaat Abou El-Haj, "Ottoman Diplomacy at Karlowitz", JAOS, 87 (1967), 498-512.
141. Lockyer, s. 527.
142. Dimitri, Osmanlı II, s. 825. Ayrıca bkz. Bildirici, s. 487-88.
143. Bkz. Nihat Erim, Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, I: Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları, Ankara, 1953, 25.
144. Dimitri, Osmanlı II, s. 827'de Türk delegelerin hala baş yeri tutmak istediklerini kaydeder. Bu doğru ise, Osmanlıların Hıristiyan ülkelerini hala kendileri ile eşit görmedikleri sınucu çıkar. Halbuki Karlofça'da tarafların eşitliği prensibinin benimsendiği iddia edilmektedir. Rifa'at, Ottoman Attitudes, s. 131.
145. Anlaşma maddelerinin tespitinde Erim, Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları, s. 27-35 esas alınmıştır.
146. Erdel üzerinde müzakereler çok çetin geçmiş, fakat sonunda Avusturya'nın talepleri kabul edilmiştir. Abou El-Haj, Ottoman Diplomacy at Karlowitz.
147. Macaristan Avusturya'nın hakimiyet atına girmekten hoşnut değildi. Lockyer, Habsburg, s. 534. Dimitri, Osmanlı s. 828.
148. Sava nehri ile ilgili olan 4 ve 5. maddelerdir. Erim, Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları, s. 28.
149. Bu anlaşmayla oluşan sınırların belirlenmesiyle ilgili olarak bkz. Monika Molnar, "Karlofça Antlaşması'ndan Sonra Osmanlı-Habsburg Sınırı 1699-1701", Osmanlı I, Ankara, 1999, s. 472-79.
150. Lockyer, Habsburg, s. 527 Dimitri, Osmanlı, s. 829; Setton, a.g.e., s. 411.
151. Lockyer, Habsburg, s. 527. Dimitri, Osmanlı, s. 828.
152. Karlofça'da Rusya'nın talepleri dikkate alınmamıştı ve bu yüzden anlaşma olmadı. M. S. Anderson, Europe in the Eighteenth Century, 1713-1783, London 1962, s. 174. Lockyer, Habsburg, s. 518.
153. Raşid Tarihi, c. II, s. 494 ve Erim, Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmalar, s. 39-47.

II. VIYANA KUŞATMASI VE AVRUPA'DAN DÖNÜŞ (1683-1703)

154. Osmanlıların bu diplomasi tecrübesinin bir analizi için bkz. Rifa'at, Ottoman Attitudes, s. 131.
155. Karlofça Antlaşmasında Venedik konusunda geniş bir bibliyografya için bkz. Monika Molnár, "Venedik Kaynaklarında Karlofça Antlaşması: Diplomasi ve Tören", Türkler, Ankara 2002.
156. Raşid II, s. 555.
157. El-Haj, a.g.e., s. 40 vd. Krş. Raşid II, s. 564 vd.
158. Rifat Abou El-Haj, a.g.e., 92'de bu görüşü savunmaktadır.

Kaynaklar:

- Abou El-Haj, Rifa'at Ali. "Ottoman Diplomacy at Karlowitz," Journal of American Oriental Society, 87/4 (1967), s. 498-512.
- Abou El-Haj, Rifa'at Ali, "The Formal Closure of the Ottoman Frontier in Europe, 1699-1703", JAOS, LCCCCIX (1960), s. 469-475.
- Abou El-Haj, Rifa'at Ali, The 1703 Rebellion and the Structure of Ottoman Politics, İstanbul, 1984.
- Aksun, Z. Nur, Osmanlı Tarihi II, İstanbul 1994.
- Anderson, M. S. Europe in the Eighteenth Century 1713-1783, London, 1962.
- Bildirici, Faruk. "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Türk-Fransız İlişkileri: Gizli Harpten Objektif İttifaka", Osmanlı I, Ankara 1999.
- Çiçek, Kemal. Zimmis (non-Muslims) of Cyprus in the Sharia Court 1110/39 h. 1698-1726, Basılmamış Doktora Tezi, Birmingham University, 1992.
- Danişmend, İ. H. İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi III, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1950.
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa, Zübde-i Vekayiât, Tahlil ve Metin, haz. Abdülkadir Özcan, Ankara, 1995.
- Dimitri Kantemir. Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi II, çev. Özdemir Çobanoğlu, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1998.
- Emecen, Feridun, "Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya", Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, ed., Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, 1994.
- Erim, Nihat. Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, I: Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları, Ankara, 1953.
- Fodor, Pal. "Ungarn und Wien in der Osmanischen Eroberungsideologie", In Quest of The Golden Apple, İstanbul, 2000.
- Gerber, H. Economy and Society in an Ottoman City: Bursa, 1600-1700, Jerusalem, 1988.
- Gradeva, Rossitsa. "War and Peace along the Danube: Vidin at the End of the Seventeenth Century", The Ottomans and the Sea, ed. by Kate Fleet, Oriente Moderno, XX (LXXXI), ss. 149-75.
- Hill, David Jayne. A History of European Diplomacy III, New York 1967.
- Itzkowitz, N., "Eighteenth Century Ottoman Realities", Studia Islamica, XVI (1962), s. 74-93;.
- Itzkowitz, N., Mehmed Raghıb Pasha: The Making of an Ottoman Grand Vezir, Doktora Tezi, Princeton University, 1959.
- İlber Ortaylı, "İkinci Viyana Kuşatması'nın İktisadi Sonuçları Üzerine", Osmanlı Araştırmaları- Journal of Ottoman Studies II (1981), s. 195-202.
- İlber Ortaylı, Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim: Makaleler I, Ankara, 2000.
- İlgürel, M. "II. Süleyman", Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi 11, Konya, 1994.
- İlgürel, Mücteba. "II. Mustafa", Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi 11, Konya, 1994. s. 104-106.
- İnalçık, H. "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire 1600-1700", Archivum Ottomanicum, VI (1980), s. 283-337.
- İnalçık, H. "Saray-Bosna Şer'iye Sicillerine Göre Viyana Bozgunundan Sonra Harb Yıllarında Bosna", Tarih Vesikaları, c. II (1942-1943), s. 178-187, 372-383.

II. VIYANA KUŞATMASI VE AVRUPA'DAN DÖNÜŞ (1683-1703)

- İnalçık, H. "The Socio-political effects of the diffusion of fire-arms in the Middle East", War, Technology and Society in the Middle East, (eds). Naff, T. Owen, R., London, 1975, s. 195-217.
- Joseph Von Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi VI, Üçdal Neşriyat. İstanbul, tarihsiz.
- Katicı, Srdjan. Jegen Osman Paşa, Beograd, 2001.
- Kolodziejczyk, D. Ejalet Kamieniecki 1672-1699, Warsaw, 1994.
- Kolodziejczyk, D., Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th Century): An annotated Edition of Ahdna mes and Other Documents, Leiden 2000.
- Kreutel, Richard F. Viyana Önlerinde Kara Mustafa Paşa, çev. Müjdat Kayayerli, İstanbul, 1994. Devlet-i Aliyye Teşrifatçıbaşısı Ahmet Ağa'nın Viyana Kuşatması Günlüğü, hz. Richard F. Kreutel, çev: Esat Nermi Erendor, Aksoy Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- Lewis, Bernard. The Muslim Discovery of Europe, New York-London, 1982.
- Lewis, Bernard. Cultures in conflict: Christians, Muslims and Jews in the age of Discovery, New York, 1995.
- Lockyer, Roger. Habsburg & Bourbon Europe 1470-1720, England, 1984.
- Majer, Hans Georg, "Fundstücke aus der vor Wien verlorenen Kanzlei Kara Mustafa Paşas (1683)", Das Osmanische Reich in Seinen Archivalien und Chroniken-Nejat Göyünç zu Ehren, eds. Klaus Christoph Kreiser-Neumann, K. İstanbul, 1997, s. 115-122.
- Mantran, Robert. "XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti: İstikrar mı Gerileme mi?", Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, çev. Server Tanilli, İstanbul 1995, 301-322.
- Mehmed Raşid Efendi, Tarih I-V, İstanbul, 1282.
- Monika Molnar, "Karlofça Antlaşması'ndan Sonra Osmanlı-Habsburg Sınırı 1699-1701", Osmanlı I, Ankara, 1999, s. 472-79.
- Mowat, R. B., A History of European Diplomacy 1481-1789, London, 1928.
- Munck, Thomas. Seventeenth Century Europe, London, 1990, s. 392 vd.
- Ortaylı, İ. "17. Yüzyıl Sonlarında Orta Anadolu Vilayetlerinin Toplumsal-Ekonomik Durumu Üzerine," Makaleler I (Ankara, 2000), s. 9-14.
- Schlumberger, Hella. Türkenstrasse, Buchendorfer Verlag, München 1998.
- Setton, Kenneth M. Venice, Austria and the Turks in the Seventeenth Century, Philadelphia, 1991.
- Kinross, Lord. The Ottoman Centuries: The Rise and Fall of the Turkish Empire, New York, 1977.
- Shaw, Stanford. Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, 1994.
- Silahtar Fındıklılı Mehmed Ağa, Tarih I-II (nşr. Ahmed Refik), İstanbul, 1928.
- Temeşvarlı Osman Ağa'nın Anıları, yay. hz. Esat Mermi Erendor, İstanbul, 1998.
- Tutar, Kamil, Sakız Kalesinin Venedikliler Tarafından İşgal ve İstirdadı, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü: Mezuniyet Tezi, n. 3391, İstanbul, 1981.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, III/I, Ankara 1983.
- Yalçınkaya, M. Alaaddin "Zülfikar Paşa", Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi II, Tarih Vakfı, İstanbul 1999, s. 703-704.